

SAVAŞ-ŞOVENİZM KISKACINDA İŞÇİ SAĞLIĞI

Mehmet ZENCİR

Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı AD

İşçi sağlığı açısından savaşlar iki başlıkta ele alınmıştır. Birincisi savaşları ortaya çıkaran kök nedenler ve savaşların yarattığı sorunların işçi sınıfına etkisi, ikincisi ise savaşların (özellikle iç savaşın) yarattığı militarist ve şovenist politikaların emek sürecine etkileri ve neoliberal kapitalizmin inşasındaki rolü. Yazıda bu iki başlık bağlamında militarist ve şovenist politikaların emek sürecine etkileri ve ardından ILO'nun savaşlara yönelik çalışmaları ve ayrımcılık başlığı tartışılacaktır.

İşçi Sağlığı Perspektifi İle Savaşlar ve İşçi Sınıfı

Kapitalizm ve savaşlar

Savaşlar kapitalizm için kaçınılmazdır: Pazarların güvence altına alınması, enerji ve hammadde kaynaklarının ele geçirilmesi, silah endüstrisinde "realizasyon-değerlenme", krizlere çözüm aracı vb. Yapısal özelliklere tahakküm, güç ilişkileri ve ideolojileri de eklenmelidir. Kapitalizm öncesi sınıflı toplumlarda varlığını sürdüren erkek egemen anlayış ve iktidarcı yaklaşım, kapitalizm ile birlikte tüm toplumsal ilişkilere ve kurumlara yaygınlaşmıştır. Başta tekçi ulus devlet olmak üzere her türlü üst yapı kurumlarının (okul, hukuk, ordu vb.), aile ve çalışma yaşamında ve gündelik ilişkilerdeki tahakküm ilişkileri de mutlaka not edilmelidir. Bunlara militarizmi de eklemek gerekiyor. Ordunun, devleti ve toplumsal yaşamı belirleyici ve yönlendirici bir güç haline gelmesi; devletin ve toplumun askeleştirilmesi; devletin anti demokratik karakterini ve toplumun değişik kesimleri üzerindeki baskısının artması; milliyetçilik ve şovenizmin belirgin bir politik güç haline gelmesi ve sadece kıtlada değil, toplumun her kurumunda sürekli olarak yeniden üretilmesi özellikleri ile bilinen militarizm, savaşşiddet düşüncesini büyüten kök nedenler arasında yer alır. Militarizm aynı zamanda askeri güce aşırı

güven ve uluslararası ilişkilerdeki zorluklarda meşru bir tehdit gücü ve özgürlük ve güvenliğin nihai garantörü olarak savaşçıların yüceltilmesi, askeri güce bağlılık sağlaması ve yüksek kritikte askeri moral ve etiğe saygı duyulması ile de barış için en büyük tehdit olmaya devam ediyor (1). Toker'e göre (2) bir korku rejimi olan militarizm, milliyetçilik ideolojisi ile insanlar arası ilişkiyi dost-düşman kategorileriyle biçimlendirip homojen bir toplum yaratma, farklılık taleplerine karşı dışlama, reddetme ve giderek yok etme tavrının içselleştirilmesini sağlar. Neoliberal kapitalizm ulusal, ırksal, kültürel öz tanımlarına dayalı milliyetçiliklere, dünya ölçeğinde bir refah milliyetçiliği ile dahil her türlü milliyetçiliği destekleyen militarist bir dünya düzenidir.

Silah endüstrisi, dünya askeri harcamalarında artış savaşların ortaya çıkmasında önemli rol oynamaktadır. 2014 yılı itibarıyla dünya silah harcaması 1.78 trilyon USD dir Bunun üçte biri 610 milyar USD ile ABD'ye ait olup GSMH'nin %3.5'ini oluşturmaktadır. ABD'yi Çin ve Rusya izlemiştir. Suudi Arabistan 80.8 milyar USD ile dördüncü ,GSMH içinde pay açısından birinci sıraya yükselmiştir (%10.4). Türkiye de 22.6 milyar USD (GSMH içindeki payı %2.2) harcama ile on beşinci sıraya yerleşmeyi başarmıştır!!! (3). Türkiye'nin aynı kurum tarafından yapılan raporlara göre askeri harcamaları 2012'de 18.2 milyar USD, 2013'de ise 19.3 milyar USD dir. (4). Suriye İç Savaşı süresince silah endüstrisinin dünya çapındaki beş büyük şirketinin hem satışlarını hem de hisse değerlerini yüzde 200'leri aşan oranlarda yükselttiklerini ortaya koymuştur.

Günümüz savaşları...

Savaş ile geçen süre, kayıplar, katılan devletlerin çokluğu, kullanılan silahlar ve tahrip gücü, yaşam ortamlarına zarar verme, ekolojik yıkım vb.

dikkate alındığında savaşlar insanlığın önünde devasa bir sorun haline gelmiştir. Yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğinde savaşlar artarak varlığını sürdürmekte, insanlık ve doğa için yıkıcı etkilerini devam ettirmektedir. Yirminci yüzyılla birlikte savaşın doğası da değişmiştir. Nükleer, radyolojik, biyolojik ve kimyasal kitlesel imha silahları ve kara mayınları geniş nüfusları tehdit eder hale gelmiştir (5). Dahası savaş teknolojisinin yıkıcı gücü artmış, toplumların ekonomik ve sosyal alt yapılarına yönelik yıkım da artmıştır. Askeri hedefler ile sivil hedefler ayrımı bulanıklaşmış, “alt yapı savaşları” adı verilen kentin güç (elektrik) ve su sistemleri stratejik askeri hedefler haline gelmiştir (6). Halkların birbirini kırdığı, kadınların sistematik bir şekilde tecavüze uğradığı, askerlerden çok sivillerin öldüğü, savaş etiğinin yok sayıldığı, her karesinin naklen izlenebildiği savaşlar... 20. yüzyıl sonları ve 21. yüzyılda savaşlar artık merkezi kapitalist ülkelerin topraklarında olmuyor. Bununla birlikte merkezi kapitalist ülkeler artan savaşlarla çok ilgili, öncesinde, sırasında ve sonrasında. Bu ilginin bir nedeni olsa gerek!!! Tarih bitti, Yeni Dünya Düzeni ile adalet ve barışın küreselleşmesi söylemlerine karşın dünya barut kokusundan geçilmez hale geldi.

Özellikle 1. ve 2. Dünya Savaşı olmak üzere savaşa kitlesel katılım gösteren faal işgücü nedeniyle çalışan nüfusun azalması, savaş ile doğrudan ve dolaylı sektörlerde artan istihdam ve ürün kullanımında büyük artış nedeniyle emek sürecini doğrudan etkilemiştir (7). Bu durum uzun çalışma saatleri, tatil ve dinlenme sürelerinin olmaması, işçi sağlığı ve güvenliği önlemlerinin rafa kaldırılması, çocuk işçiliği, ücretlerin düşmesi veya verilmemesi gibi olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Yine üretici güçlerde meydana gelen büyük tahribatlar (8) nedeniyle de işsizlikte artış yaşanmıştır.

Sendikal-sosyalist mücadele büyük zarar görmüştür. Kendini enternasyonalizme ve barışa adanmış sol-sosyalist mücadele, uluslararası sınıf dayanışmasında başarılı ol (a)mamış, aksine egemen sınıfların ulusal birlik ve vatanseverlik dalgası ile basiretsizliğe düşmüş kendi ülkelerinin orduları ile savaşa katılmak zorunda kalmışlardır (9). Tüm bunlara karşı her büyük savaş dönemi sonrası dünya devrimleri (SSCB), kapitalizmin felaket çağında yaşanan toplumsal ve ekonomik sorunla-

rın ortadan kalkması (Batılı siyasal demokrasilerin istikrar sağlaması ve eski sömürge imparatorluklarının ortadan kalkması) gibi olumlu sonuçları da olmuştur. Savaşlar merkezi kapitalist ülkelerden üçüncü dünyaya kovulmuştur (10)

ILO ve Savaşlar

ILO 1919 yılında, Birinci Dünya Savaşı'na son veren Versay anlaşması kapsamında, evrensel ve kalıcı bir barışın ancak sosyal adalet temelinde inşa edilebileceği inancından hareketle kurulmuştur (11). Bununla birlikte ILO daha çok savaş sonrası döneme odaklanan bir tartışma yürütmektedir. Savaş öncesi döneme odaklanma sosyal adalet bağlamında ILO'nun kuruluş ilkeleri ile genel olarak ele alınmıştır. ILO'nun savaşla ilgili 2003 yılında çıkan “*Jobsafterwar-A criticalchallenge in thepeaceandreconstructionpuzzle*” isimli kitabında 21. yüzyılın başında küresel olarak silahlı çatışmaların alarm verdiği, BM ve organlarının bu sorunun üstesinden gelmek için bir dizi çözümler, kararlar ve eylemler gerçekleştirdiği, 1992 başında Barış Ajandası, 1998 yılında Afrika'da çatışmanın nedenleri ve kalıcı barış ve sürdürülebilir kalkınmanın geliştirilmesi ve 2001 yılında çatışmaların önlenmesi raporlarının hazırlandığına yer verilmiştir. Özellikle Afrika'daki paydaşlarla birlikte savaşa zemin hazırlayan kök nedenler üzerinde durulmuştur. Son zamanlardaki terörizm ve terörizmi etkisizleştirme girişimlerinin çatışmaları büyüten rolüne dikkat çekilmiştir. Devasa sayıda ölümler dışında silahlı çatışmaların aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma, milenyum kalkınma hedefleri, istihdamın geliştirilmesi, yoksulluğun azaltılması, sosyal dışlanma, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, işçi hakları, çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması ve diğer temel hak ve ilkelerin geliştirilmesi ile ilgili küresel ciddi tehditler içerdiğinin de altı çizilmektedir. Savaşların acımasız ekonomik tahribat ve birey ve toplumda bıraktığı derin yaralar nedeniyle barışın inşası ve iyileşmenin kompleksliği ve zorluğuna dikkat çekilmiştir.

ILO savaşların önlenmesini güvenlik politikaları bağlamında ele almış ve dünyada genel kabul gören ILO InFocus Programı ile “sosyo-ekonomik güvenlik” kavramını ortaya atmıştır. Devlet ve askeri güvenlik ötesinde daha “geniş” bir perspektifte tüm boyutlarıyla kişisel güvenliğin sağlaması

esas olarak ele alınmıştır. İnsan güvenliğine tehdit olarak yoksulluk, ekonomik belirsizlik, özellikle işsizlik ve düşük gelirin yanı sıra siyasal sistemlerin istikrarsızlıkları dahil bir dizi kök neden sıralanmıştır. ILO, özellikle istihdam, sosyo-ekonomik sorunlar ve politik güvenlik arasındaki bağlantılara yoğunlaşmıştır. Silahlı çatışmaların sadece yaşam ve geçim üzerine ciddi tehditler oluşturmadığı aynı zamanda iyi yönetimin temel yapılarını da tehdit ettiği vurgulanmıştır. İş, sendikal haklar, işletmeler, insan hakları ve çalışma standartlarına yönelik tehditlerin savaşlar için erken uyarı özellikleri taşıdığı ve bu tehditlerin önlenmesinin savaş mücadelelerinin ayrılmaz bir parçası olduğuna dikkat çekilmiştir. Savaş sonrası dönemlerde barış anlaşmalarının her zaman insan güvenliğini garanti etmediği, eğer bireysel ve kolektif güçlendirilmeleri teşvik ederek insan güvenliğini korumak ve insanların seçimlerinin genişletilmesi isteniyorsa, siyasal, sosyal ve ekonomik özgürlükler ve hakların yeniden değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Savaş sonrası dönemin ilerlemek ya da insan güvenliğini desteklemek için bir fırsat olarak kullanılabilmesine dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte aksine yeni belirsizliklerin ve yabancılaşmada derinleşmeye de yol açabileceği vurgulanmıştır (12). ILO savaşları diğer olağandışı durumlarla birlikte ele aldığı "ILO's Role in Conflict and Disaster Settings" çalışmasında sürece kriz olarak yaklaşmış, adım adım neler yapılacağına ve krizden etkilenen ülkelerde insana yaraysır iş fırsatlarının nasıl yaratılacağına yer vermiştir (13).

Görüldüğü gibi ILO kapitalizm ile ilgili herhangi bir bağlantı kurmadan savaşa zemin hazırlayan faktörleri ele almış, bunlara yönelik yapılacak çalışmaların naif bir çerçevesini yaparak öneriler geliştirmeye çalışmıştır.

Ortadoğu'daki Savaşlar

İç Savaş Gerçekliği ve Türkiye

Irak savaşı ve ardından devam eden çatışma ortamı ile 2011 yılından bu yana artarak devam eden Suriye İç Savaşı savaşlarla bilinen Ortadoğu'yu hala gündemin en üst noktalarında tutmaktadır. Türkiye bu savaşlardan doğrudan ve dolaylı olarak etkilenmektedir. Dahası son kırk yıldır devam eden ülke içindeki çatışmalı ortam son bir yıl içinde şiddetlenmiş ve savaş haline dönüşmüş-

tür. Heide Iberg Institute for International Conflict Research (HIICR) Uppsala Conflict Data Program (UCDP) dünyada savaşları inceleyen iki büyük enstitünün kriterlerine göre de ülkede savaş gerçekliğini yeniden değerlendirmemiz zorunlu hale gelmiştir.

HIICR göre çatışmalar şiddet içermeyen çatışmalar (*ihtilaf ve şiddet içermeyen kriz*) ve şiddet içeren çatışmalar (*şiddetin eşlik ettiği kriz, sınırlı savaş ve savaş*) olarak sınıflandırılmaktadır. Yoğunluk açısından da şiddet içermeyen çatışmalar düşük yoğunluk; şiddetin eşlik ettiği kriz orta düzey yoğunluk ve sınırlı savaş/savaş yüksek yoğunluklu savaş olarak değerlendirilmektedir (14). UCDP tarafından ise askeri çatışmalar şiddetlerine göre minör askeri çatışma (bir yılda 25'den fazla ve binden az muharebeye bağlı ölümün olması) ve savaş (bir muharebeye bağlı binden fazla ölümün olması) olarak iki grupta ele alınmaktadır. Savaşa bağlı ölümler olarak da geleneksel savaş, gerilla aktiviteleri ve askeri birliklerin her çeşit bombardımanlarına bağlı ölümleri içermektedir (15). Her iki kuruluşun kriterlerine göre yoğunluğu değişse de ülkemizde bir çatışma/savaş ortamının olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Bu savaş ortamı son kırk yılda militarist özelliklerin hakim olduğu neoliberal kapitalizmin ve devletin inşasında eş zamanlı varlığını sürdürmüştür. Türkiye'de neoliberal kapitalizme geçiş ve neoliberal otoriter devletçiliğin inşası askeri darbe, askeri rejimler ve sürekli darbe rejimlerinin kurumsallaştırılması ile gerçekleşmiştir. Otoriter devletçilik neoliberal militarizmlerin eseri olmuş ve bu çerçevede, sıkıyönetim, olağanüstü hal, devlet güvenlik mahkemeleri kanunlarıyla devletin baskı aygıtları güçlenip ön plana çıkmış, Milli Güvenlik Kurulu üzerinden siyasal alan militarize edilmiştir. Otoriter devletçilik, "tüm sosyo-ekonomik yaşam üzerinde yoğunlaşmış devlet kontrolüyle beraber siyasal demokrasinin kurumlarının radikal biçimde gerilemesini ve 'formel' özgürlüklerin çeşitli yollarla ciddi biçimde daraltılmasını" içerir. Türkiye'de Kürt sorununun militarizasyonu ve iç savaş yapma hali, ordunun siyasal alan üzerindeki vesayetini yeniden üretebilmesinde belirleyici bir unsur olmuştur. Özellikle, 1992-1993 yıllarında düşük yoğunluklu savaş stratejisi çerçevesinde bölgede 1987'den beri devam eden OHAL yönetiminin

yanı sıra, formel-enformel ve legal-illegal bağlantılarıyla bir savaş aygıtı inşa edilmiştir. Köylerin yakılması ve boşaltılması, koruculuk sisteminin yaygınlaştırılması, JİTEM gibi yapıların kurulması, faili meçhul cinayetler, insan hakları ihlalleri özellikle ülkenin Kürtlerin yoğun yaşadığı çeperinde hayatın bir parçası haline gelmiştir (16). Neoliberal kapitalizm ve neoliberal otoriter devletin inşası, militarizasyon, yaşanan iç savaş emek sürecini doğrudan etkilemiştir. Emek süreci tüm dönem boyunca militarize edilmiştir. Esnek üretim ve istihdamın yaratılması, emeğin örgütlenmesi önündeki engeller ve sendikalara yönelik kısıtlayıcı düzenlemeler, sendikal hak arama mücadelesinde de facto yasaklamalar vb. emek sürecinde otoritenin etkileri olarak sıralanabilir.

Savaşlar ve Zorla Yerinden Edilmelerle Katmerleşen Şovenizm ve Emek Süreci

Savaşlar ve emek süreci

ILO'nun savaşla ilgili 2003 yılında çıkan "Job-safterwar-A criticalchallenge in thepeaceandreconstructionpuzzle" isimli kitabında savaşın emek piyasasına olan etkilerine de yer vermiştir. ILO'nun dikkat çektiği konular şunlardır:

Şiddet içeren çatışmalar genel olarak yüksek düzeyde işsizlik, uygun becerilerde eksiklik, yoksulluk ve duyarlı grupların artışına neden olur. İşsizlik ve düşük istihdam düzeyleri, emek piyasasının deneyimlerinin kaybolması, vasıf ile ilgili talepleri değiştiren dramatik değişiklikler söz konusudur. Çatışma sonrası işsizlik, çatışma ile ilgili istihdam kaybı ile daha da şiddetlenir. Silahlı çatışma sonucu iş gücü profilinde dramatik değişiklik oluşabilir (vasıflı işçilerin kaybı gibi). Engelli nüfusta ciddi düzeyde artış vardır. Engellilerin çalışma yeteneği ve iş çeşitliliği savaş öncesi duruma göre ciddi olarak farklılaşmıştır. Aile reisi kadın sayısı artmıştır ve savaş öncesine göre sorumlulukları artmıştır. Yer değiştirenler, geri dönenler, mülteciler ve eski savaşçılar, önceki yerlerini ve vasıflarını sıklıkla kullanamaz hale gelir.

Fiziksel, politik, insani ve ekonomik kapitalde ortaya çıkan hasar ve yıkım istihdamın geliştirilme potansiyelini de zayıflatmaktadır. İşyerleri ve altyapıda fiziksel hasar, üretken varlıklar, istihdam ola-

nakları ve sermaye ve yatırımlarda kayıp, ticaret ağları kesinti ve kurumsal zayıflıkların alevlenmesi söz konusudur. Emek piyasası giderek kaotik hale gelir. Emek piyasası yönetimindeki zayıflık iş gücü piyasasında düzenlemelerin yokluğuna ve adaletsiz istihdam uygulamalarına zemin hazırlar. Ücretli ve ücretsiz işçiler giderek savunmasız hale gelir, çalışma koşullarının bozulması sıklıkla işçi sağlığı ve güvenliğini tehdit eder ve işçi hakları baskılanır. Çalışma hukuku ayaklar altındadır. Örneğin çocuk işçiliği sıklıkla artmıştır. Savaş sonrası istihdamı kötüleştiren bir faktörde yeniden yapılanma aşamasında istihdam geliştirmeye öncelik verilmemesidir. Yeniden yapılanmada önemli olmasına karşın paradoksal olarak vasıf gerektiren teknik ve profesyonel personel ciddi oranda işsiz nüfus olarak karşımıza çıkar. Dahası istihdam sorunları barışın inşasında temel olmasına rağmen barış görüşmelerinde veya anlaşmalarında nadiren ele alınır.

Genellikle kamu harcamalarındaki kesintiler, ekonomik yeniden yapılanma programları iş durumunun kötüleşmesine neden olur. Uygunsuz makroekonomik çevre ve kurumların dışında, genellikle istihdam gereksinimi karşılanamaz, mikro-kredi erişim ve diğer iş dünyası hizmetleri de etkilenmiştir. Mesleki eğitim ve öğretim programları kesintiye uğramış veya azalmıştır. Tarım dışı güvencesiz serbest meslekler ve geçici istihdam ve kentsel kayıt dışı ekonomi patlama eğilimindedir (17)

ILO sürdürülebilir barışın inşası, yeniden entegrasyon ve yeniden yapılanmada istihdamın kritik rolü olduğuna ve ILO'nun buna odaklandığına dikkat çekmiştir. Emek piyasasının savaş sonrası yeniden yapılanması ile ilgili olarak sürecin kompleks, öngörülme ve geçici koşullarla mücadeleyi içerdiği; alışılmış iş dünyası yaklaşımın ve konvansiyonel çözümlerinden çok daha fazlasını gerektirdiğine; yenilikçi tutarlı strateji, eylem ve politika biçimlerinin yerelden uluslararası düzeye ve tüm aktörlerin katılımı ile gerçekleştirilmesine; önlemlerin savaş sonrası koşullara (devre dışı kalan sosyo-ekonomik ve politik çevre, üst düzeyde güvensizlik, kurumsal zayıflık, sosyal entegrasyonun olmaması, politika eksiklikleri ve savaşın kök nedenleri) duyarlı olması ve milenyum kalkınma hedefleri ile ilgili temaları engellememesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Savaş sonrası kalıcı barışın inşasında emek süreci ile ilgili düzenle-

melerde ILO'nun eşsiz (?) üçlü yapısının (hükümetler, patron ve işçilerin örgütleri) sosyal adalet için önemi ısrarla tekrarlanmaktadır (17). Savaş sonrası dönem içinde savaşların önlenmesinde olduğu gibi kapitalizmi, kapitalizmin güncel neoliberal politikalarını görmezden gelen bir yaklaşım söz konusudur.

Zorla yerinden edilmeler ve emek süreci

Son yirmi yılda gelişmekte olan ülkelerde silahlı çatışma ve savaşlar giderek artmış, dolayısıyla mülteci akınları da yoğunlaşmıştır. Bosna ve Ruan-da'da yaşananlar, Birinci ve İkinci Körfez Savaşı, Irak ve Suriye'de olanlar bu sürecin örnekleridir. Savaş kaynaklı göç dalgaları çevreden merkeze yönelen göç dalgaları olup yasal statü alamayan göçmen gruplarının kalabalıklaşması ile sonuçlanmaktadır. Bu mülteci akını "düzensiz emek göçü" olarak adlandırılmaktadır. Mültecilerin adı artık "düzensiz göçmenler" olmuştur (18) Bu tanımlar ILO, BM gibi örgütler ve bilim çevreleri tarafından da sıklıkla kullanılmaya başlanmış, konu ile ilgili politika geliştirme arayışına girilmiştir.

Mülteciler bütün siyasi, sosyal, ekonomik haklarından ve güvencelerinden feragat etmek pahasına; çalışma hayatına katılma, oy kullanma, eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanma gibi en temel insan haklarından yoksun kalmayı, her türlü sömürüye ve istismara açık olmayı göze alarak bu yolu seçen kişi veya topluluklardır. Her türlü yaşam güvencesi ve destekten yoksun, sürekli ön yargılarla dışlanacakları, hırpalanacakları, en kötüsü nereye giderlerse gitsinler bir şekilde belli grupların ırkçı ve faşist saldırılarına maruz kalacakları bir hayatı önceden bilerek ve kabullenerek bu yola başvuracak kadar çaresiz kalmış insanlardır, ülkemizdeki Suriyeliler örneğinde olduğu gibi (19). Göç alan ülkeler yaşanan göç akımlarını sıklıkla "güvenlik" sorunu olarak ele almakta, bu durum ister kayıtlı olsun ister kayıt dışı olsun zorlu bir yaşama mecbur bırakmaktadır (20).

İster gönüllü ister zorunluluktan kaynaklı emek göçü sermaye açısından "ucuz emek" demektir. Emperyalizm dönemi ile birlikte sömürgeleştirme politikaları ile çevre ülkelerdeki toprak, hammadde ve emeğin dünya piyasalarının denetimi altına girmesi, geniş kitlelerin mülksüzleşmesi ve hayatlarını sürdürmek için zorla yerinden olmalarına yol açmıştır. Köle ticareti olarak bilinen

emek göçü merkez ülkelerde kapitalizmin gelişimine, sermaye birikim sürecine ciddi katkı sağlamıştır. Göçmen emeği, yüzyıllardır işverenler açısından, işgücü maliyetini düşük tutmak, yetersiz işgücü arzını karşılamak, esneklik, ucuz işgücü gibi özellikleri nedeniyle emre amade tutulmuştur ve tutulmaya devam etmektedir. Göçmenler, kontrol edilebildiği ve mevcudiyetleri denetlenebildiği sürece sermaye tarafından kendi işçi sınıflarını ve işgücü piyasası içinde bir baskı mekanizması olarak kullanılmıştır ve kullanılmaya devam etmektedir (21). Mülteciler patronlar açısından daha "itaatkar ve çalışkan" ucuz emek gücüdür (20). Kapitalizmin hizmetine hazır, örgütsüz bir emek havuzu... (22). Zorla yerinden edilen bu geniş sayıda kitleler için patronların tercihi geçici statü (*misafir*) ile ülkede kalmalarının devam ettirilmesi yönüdür (20). Yani korunmasız, savunmasız statüde... (22) göçmen işçi ile ilgili geniş literatürden yararlandığı çalışmada, göçmen işçi çalıştırmanın kapitalist birikim açısından ekonomik, sosyal ve politik işlevlerine yer vermiştir. Bunlar ücretleri düşürmek, yerli emek gücü üzerinde baskı kurmak, korumasız, esnek ve uysal bir işgücü kaynağı sağlamak, emeğin yeniden üretim maliyetini düşürmek ve hepsinden önemlisi işçi sınıfını kendi içinde - yerli-yabancı ya da ırksal, etnik köken, din gibi özellikler temelinde- bölmek şeklinde sıralamaktadır. Savaş nedeniyle zorla yerinden edilen, ülke dışına çıkan göçmenler, yani mülteciler günümüzde Marks'ın tanımladığı yedek sanayi ordusunun en önemli bileşenini oluşturmakta ve en derin sömürüye maruz kalmaktadır. *Marx'a göre, emekçi artı-nüfus, bir taraftan sermayenin kendisini genişletmesi konusunda değişen gereksinimlerini karşılamak için her an sömürülmeye hazır bir emek kaynağı yaratmak, diğer taraftan da çalışan kesimi aşırı çalışmaya boyun eğdirerek sermayenin diktası altına girmek zorunda bırakmak gibi iki temel işlev yerine getirmektedir. Marx, göçmen emekçileri de nispi artı-nüfus kaynaklarından biri olarak değerlendirmekte ve emekçi sınıfın bu kesimi için "gereksinmeye göre bazen şu, bazen de bu noktaya sürülen, sermayenin hafif piyadeleri"* yorumunu yapmaktadır (22)

Kapitalizm için göçmen emeğinin sermaye birikimi bakımından işlevi yedek emek gücü ya da nispi artı nüfus olması ile yakın ilişkilidir. Yedek emek ordusunun en kullanışlısı göçmenlerdir.

Göçmenlerin içinde de en alttakiler ise geri dönme ihtimali bulunmayan (savaş, siyasi vb. nedenlerle göç eden) mülteciler ve sığınmacılardır. Ülkesindeki ekonomik ve sosyal koşullara dönmek istemeyen, kayıt dışı bir yedek emek gücü ordusu... (23) (22). Sermaye, emek güçlerini sömürmenin yanı sıra işçi sınıfını denetim altına alabilme işlevselliği nedeniyle de göçmenlere gereksinim duyar. Mülteciler ile birlikte sınıf içinde ırksal-etnik bölünme gerçekleştirilir, ortaya çıkan emek hiyerarşisi işçiler arası rekabet ortamı yaratır. Görece daha iyi ücret ödenen, daha iyi çalışma koşulları sunulan işlerde öncelik yerli işçilere tanınırken, göçmen işçiler genellikle kirli işler olarak tabir edilen, yerli işçilerin istemedikleri işlerde istihdam edilirler. Mülteciler bu dezavantajlı konumları nedeniyle uzun çalışma saatlerine, düşük ücretlere, güvencesiz çalışma koşullarına kolaylıkla (zorunlu) rıza gösterme eğilimindedirler. Böylelikle tüm işçi sınıfı için ortalama ücretlerin düşürülmesi, çalışma koşullarının ağırlaşması, çalışma saatlerinin uzaması vb. mümkün hale gelir. Ek olarak emek gücünü yetiştirme maliyetinden de kurtulunmuş olunur (23). Sermaye aynı zamanda göçmen işçilerin farklı ülkelerden gelmelerinden ve farklı kültürlere, dillere, dinlere sahip olmalarından yararlanarak, işçi sınıfının birliğini engeller ve sınıfı örgütsüzlüğe mahkum eden ortam yaratır (24).

Ortadoğu'daki savaş ve özelinde Türkiye'de artan çatışma ortamı emekçileri derinden etkilemektedir. Yoğunlaşan çatışma nedeniyle zorla yerinden edilenlerin (Suriye'den ve Kürt illerinden) yönelimi metropol ve büyük illerde yoğunlaşmaktadır. Zorla yerinden edilme her işe razı emek ordusu olarak da ele alınmaktadır (25). Nitekim 1990'larda uygulanan politikalarla zorla yerinden edilen Kürtlerin proleterleşmesi ve en kötü koşullara razı oldukları merdiven altı işlikler, Tuzla tersaneleri, kot kumlama atölyeleri, inşaatlar, mevsimlik tarım işçiliği, atık kağıt işçiliği ile karşımıza çıkmıştır (26). Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisinin 2006, 2009, 200, 2011, 2013 yıllarında bu üretim alanlarını masaya yatırdığı sayılarında adı geçen sektörlerde zorla yerinden edilen Kürtlerin istihdamının izlerini sürmek mümkündür. Geçici işçiliğin ana istihdam şekli olduğu, taşeronlaştırma ve geleneksel olarak güvencesiz çalışmanın en köklü ve "sarsılmaz" alanı olan inşaat sektörü

Kürtlerin işçileşme süreçlerinde önemli rol oynamıştır. Aynı zamanda zorla yerinden edilen Kürtler hızlı ve yüksek oranlı kentleşme, iç ve dış ticaret hacmindeki büyüme, dev enerji nakil hatlarının ve baraj komplekslerinin yapımı, Türk inşaat firmalarının dışa açılması ile inşaat sektöründe, vasıfsız ve düşük vasıflı geçici işçi ihtiyacını da karşılayan ana unsur olmuştur (27) Büyüyen bu emek ordusunun "işçinin işçiyi rekabetini" hızla artırarak ücretlerin daha da düşmesi, çalışma koşullarının ağırlaşması, sigortasız çalışmanın yaygınlaşması, kuralsız çalışmanın genişlemesi sonuçlarını da beraberinde getirmiştir. (25). Sermaye savaş sürecinin yarattığı krizi fırsata çevirmenin, emeğin her türlü haklarına saldırmanın ve hükümet aracılığıyla yapılanları da yasallaştırmanın peşinde olduğunu her gün göstermektedir.

Zorla yerinden edilenlerin ötekileştirilmeleri ve ayrımcılık

Son kırk yıldır zaman zaman alevlenerek yoğunlaşan çatışma ortamı (iç savaş) ile karşımıza çıkan Kürt Sorunu işçi sınıfını da birçok yönden derinden etkilemektedir. Bu etkilenme uzun uzun tartışma yapmayı zorunlu kıldığı için burada girilmeyecektir.

Modernlik ve yabancıları ele aldığı çalışmasında Man günah keçisi kavramını ele alıyor ve günümüzün günah keçisi olan Suriyelilerin emek piyasasına etkilerini inceliyor (28). Man yazısında günah keçisini Charlie Campbell'den yararlanıyor. Campbell...*insanın hiçbir olumsuzluğun sorumluluğunu üstlenmemesi, varsa şayet suçunu kabul etmemesi kaçınılmaz olarak başka sorumlular bulmakla neticelenmektedir: "görünen o ki hiçbir şey bizim suçumuz değil. Her zaman suçladığımız gibi suçluyor; işler yolunda gitmediğinde azınlık ve marjinal grupları hedef gösteriyoruz."* (28) Bauman'dan yararlanarak modernliğin biz ve onlar retoriğinin şekillenmesi ile devam eder. Modern devlet bahçeci bir devlet olduğu, bahçede yararlı beslenecek ve özenle çoğaltılacak bitkiler ile yok edilecek bitkiler ya da kökünden sökülecek yabancı otlar şeklinde iki ayrı nüfus olduğuna yer veriyor. Dost otlar ve yabancı otlar. Bu ayrım biz ve onlar, yerliler ve yabancılar, içerdekiler ve dışarıdakiler, dostlar ve düşmanlar şeklinde ötekileştirilerek şekillenmektedir. İkinci kategoride olanlar sadece yabancı ve farklı olmakla kalmazlar, orda kalmaya hak kazanmamış istila-

cılar ve işgalcilerdir (28). Bahçeci devletin Kürt meselesinde sesini çıkaran, mevcut duruma itiraz edenleri yabancı otlar olarak ele aldığını ve buna göre davrandığını söyleyebiliriz. Suriyeliler ile durum daha da içinden çıkılmaz hale dönmüş, yabancı otlara yenisi eklenmiştir. Hatta dünün yabancı ot diye kabul edilenleri dahi Suriyelilerin yabancı ot olmasında hemfikir hale gelmiştir. Dünün günah keçisi Kürtlere yenileri eklenmiştir: Suriyeliler.

Zorla yerinden edilmeler, mülksüzleştirme ve neoliberal politikaların inşası

Marx'ın vurguladığı gibi kan ve barut kokusu ile ilkel sermaye birikimi sağlanarak kapitalizm inşa edilmiştir. İkel sermaye birikimi sadece kapitalizmin erken dönemine özgü olmamış günümüze kadar sermayeleşme, mülksüzleştirme ve proleterleştirme devam etmiştir. Sürekliliği olan ilkel sermaye birikimi el koyarak, gasp ederek, mülksüzleştirerek bazen örtük, çoğunlukla da görünür şiddet ile devam etmiştir (29). Özellikle sömürgeleştirme politikaları yoğun şiddetle yaşama geçirilmiş, savaşlar sermayeleşme, mülksüzleştirme ve proleterleştirme politikalarının aracısı olarak kullanılmıştır. Üstelik kapitalizmin inşasının siyasal bileşeni olan ulus devlet politikaları da şiddet ile karşımıza çıkmıştır. Tek tipleştirme hedefli milliyetçi, şoven ve muhafazakar ideoloji ulus devlet inşasında önemli yer tutmuş, savaşlardan kaçınmamıştır.

Ulus devletin günah keçileri Kürtler özellikle doksanlı yıllarda artan çatışma ortamına bağlı zorla yerinden edilmiş ve metropollerde kalabalık bir emek gücü olarak varlığını sürdürmüş ve tartışmaların öznesi haline gelmiştir. Savaşın yarattığı demografik çalkantılar, Türkiye'de özellikle işçi sınıfının etnik kompozisyonunda önemli değişimlere yol açan bir sürece neden olmuştur. Bu kalabalık potansiyel emek gücü, sermaye açısından ucuz emek olarak görülmüş ve neoliberal politikalarının şekillenmesinde büyük fırsat olarak değerlendirilmiştir. Üretimin esnekleştirilmesi, güvencesizleştirilmesi ve çalışma ilişkilerinin deregülasyonu için bir zemin oluşturmuştur. Kürtler, güvencesiz ve ucuz emek arzını muazzam ölçüde artırmış ve enformel taşeron ağıları ucuz ve güvencesiz emek ile doldurmuştur. (27,30, 31). Zorla yerinden edilen, mülksüzleştirilen Kürtler aynı zamanda enfor-

melleğin üretim ve hizmet sektörlerinde iş güvencesi ve güvenliğinden yoksun bir biçimde istihdam edilmiş ve böylece işçi sınıfının ücretler ve çalışma koşulları açısından en alt katmanlarında yer almışlardır (30). Türkiye'de de sermaye, göç nedeniyle mülksüzleştirilmiş, etnik aidiyeti nedeniyle kriminalize edilmiş, yani toplumun marjinalize edilmiş ve pazarlık gücünden yoksun kesimi olan Kürtleri enformel işçi arzının ana unsurları olarak piyasa ekonomisine dahil etmiştir (31). İşçi ucuzlatmanın yolu ucuza çalışabilen ve aç olan işçileri gerektirir, yani "ikinci sınıf yurttaş" olmalıydılar. Zorla yerinden edilen metropollere yığılmış olan Kürt yoksulları bu iki özelliğe de sahiptiler (30). Sosyo-ekonomik farklılıkların koşulladığı mekansal farklılaşma, aynı zamanda emek gücünün kent ve üretim ilişkilerine eklenmemesini sağlayan ağların örülmesine aracılık etmektedir. En kötü, en sağlıksız, en olumsuz koşullarda barınmak zorunda olanlar sınıfın en alt katmanlarında yer alanlardır. Bu da Tarlabası örneğinde olduğu mülksüzleştirilmiş, zorla yerinden edilmiş Kürtler için bir sürgün mekanıdır. Mekan aynı zamanda kimlik üzerinden damgalanmayı da peşinden getirmekte, mekan üzerinden kimlik, kimlik üzerinden mekan itibarsızlaştırılmaktadır. Suçla, kanunsuzlukla, ahlaksızlıkla, hastalıkla, sosyal ön yargılarla damgalanmış olan bu mekanda barınmak zorunda kalanlar damgalanmaktadır. Sürgün mekanı sadece damgalanmakla kalmayıp aynı zamanda enformel emek ilişkilerinin kuralsızlıklarına teslim olmayı da beraberinde getirir. Etnik tahakküm mekanizması böylelikle sosyal dışlanmaya da aracılık etmiş olur (32)

Özbudun (27) zorla yerinden edilme ile birlikte hızla nüfusu katlanan büyük Kürt illerinin hızla yoksullaşmaya sürüklendiğine ve Kürt bölgeleriyle ülkenin geri kalanı arasındaki gelir uçurumunun, 1990'lı yıllarda devasa ölçüde açıldığına dikkat çekmektedir. Artan nüfus ve yoksulluk aynı zamanda metropollere olan emek göçünü ve mevsimlik tarım işçiliğini de tetikleyen nedenler olmuştur.

Zorla yerinden edilenler her zaman, her yerde işçi sınıfının en alt katmanını oluşturmuştur, Kürtler ve Suriyelilerde olduğu gibi... Yapılan çalışmalarda Diyarbakır ve Urfa'nın da "en alttakiler"i olan Kürt yoksullarının ana gövdesini, devletin "Düşük Yoğunluklu Savaş" konsepti çerçevesinde yerlerin-

den edilen, geçim temelleri tahrip edilen, mülksüzleştirilmiş (ev-barkları yakılmış ya da korucularca el konulmuş, hayvanları telef edilmiş...) zorla yerinden edilenler olduğu gösterilmiştir (33). Batı kentlerinde zorla yerinden edilen Kürtler, başta inşaat olmak üzere imalat sektöründe, tersanelerde, tekstilde büyük ölçüde vasıfsız işgücü olarak istihdam edilmiştir. Genellikle akrabalık, etnisite ya da hemşehrilik bağlarıyla dahil oldukları enformel taşeron ağlar aracılığıyla devşirilen bu işçiler, kentsele işçilerin de “en alttakiler”ini oluşturmaktadır (27)

Zorla yerinden edilme işyerlerinde etnik işbölümünü de yol açmaktadır. Tuzla tersaneler bölgesinde yapılan çalışma etnik işbölümünü açıkça ortaya koymuştur. “Nişpeten erken bir zamanda Tuzla’ya göç etmiş Samsunlular raspa ve boya, Sivas, Tokat ve Kastamonulular montaj ve kaynak, az yevmiyeli ve daha ‘pis işler’ olan taşlama ve gemi temizliğinde ise en son zorunlu/ekonomik göç dalgasıyla kopup gelen, anadili Arapça olan Urfa’lılar ve anadili Kürtçe olan Batmanlılar, Hakkârililer, Diyarbakırlılar ağırlıktadır. Farklı göç dalgalarının yarattığı hiyerarşi, tersanelerdeki iş hiyerarşisiyle bu şekilde ilişkilidir.” (34). Kimsenin yapmayı tenezzül etmediği işlere, Kürtler talip olmak mecburiyetinde kalmıştır (30). Bu etnik işbölümü ikili emek piyasası şeklinde de kavramsallaştırılmaktadır. İkili emek piyasası, yerli işçilerin kabul etmedikleri işleri kabul etme olarak özetlenebilir. Adı nasıl konulursa konulsun bu ayrımcılık zorla yerinden edilenler başta olmak üzere tüm ötekiler için geçerlidir (28), Suriyeli mültecilerin yoğun olarak bulunduğu sekiz ilde (35) tarafından yapılan araştırmada ortaya konan patron ifadelerinin ikili emek piyasası kuramını doğruladığını belirtiyor. Patronlara göre yerel halkın çalışmak istemediği işler bulunuyor ve bu alanlarda bir işgücü açığı bulunuyor, bu açık Suriyeliler tarafından dolduruluyor.

Akpınar (22) inşaat işçilerinde yaptığı çalışmada kaçak göçmen işçi çalıştırılan işlerin tamamı emek yoğun ve hiyerarşinin en altındaki niteliksiz işler olduğunu ve Kürt işçilerin, Afgan işçilere, düşük ücrete ve uzun süre çalışmaya razı olarak, gelip işlerini ellerinden aldıkları için tepki gösterdikleri ortaya koymuştur. Yoğun işsiz yerli işçi olmasına rağmen kaçak göçmenlere iş verilmesi, patronların başta emek maliyetini ucuzlatma girişiminin yanında Kürt kökenli işçilerin kitle halinde

örgütlü hareket etmesi, kaçak göçmenleri koruyucu yasal düzenlemelerin olmaması, işçi sağlığı ve güvenliği hizmetlerinin verilmemesi, işe almada ve iş dağıtımında etnik kamplaşmaları kullanılarak iş verilmesi gibi sosyal ve politik nedenlerin rol oynadığı gösterilmiştir.

Özbudun (27) genel olarak sermayenin yeni işçi sınıfı tahayyülünü şu şekilde özetlemektedir: “Neo-liberal kapitalizmin yeni ‘işçi sınıfı’ tahayyülünü, tam da yersiz-yurtsuzlaştırılmış, çoğunlukla aynı etnik/yerel kökeni paylaştığı taşeronların insafına terk edilmiş, örgütsüz, boğaz tokluğuna çalışmaya razı, talepkârlık düzeyi düşük, kaldığı bekâr evlerinde kaynatıldığı tencereyi nimet belleyen, sindirilmiş ve bastırılmış, sosyal haklarını ücretinden değil de, yerel destek ağlarından sağladığı için az masraflı Kürt emekçiler temsil etmektedir”. Güncel olarak Suriyeli emekçiler şeklinde okunabilir.

Emek sürecindeki neoliberal politikaların oluşturulmasında zorla yerinden edilen Kürtlerin yanı sıra sayıları bir milyonu bulan kaçak göçmen işçilerin de katkısı büyüktür. Her zaman ve her ülkede yurttaşlık pozisyonu daha zayıf, yasal haklarını aramakta zorlanan, aradığında başka şeylerle suçlanması mümkün olan kaçak göçmen işçiler... “yerli”lerden daha zayıf bir işçi grubu, daha kırılan... (30)

Kürtler için neoliberal düzenlemeler daha da acımasız devam etmektedir. 6. Teşvik Programı ve Ulusal İstihdam Stratejisi ile neoliberal politikalar Kürtlere daha katmerleşmiş bir şekilde uygulanmaya geçiriliyor. 6. Teşvik Programı ile Kürt illerine emek yoğun ve kadın istihdamının en fazla olduğu sektörlerin teşvikleri layık görüldü. Dönemin bakanlarından Çağlayan Kürt illerini Türkiye’nin Çin’i yapmayı açıkça kamuoyu ile paylaştı:

“Konfeksiyon sektörü gibi emek yoğun sektörler bayan istihdamının en fazla olduğu sektörlerin başında geliyor. Bu sektörlerde Doğu ve Güneydoğu’da belirle-
necek olan illeri biz Çin’le, Pakistan’la, Bangladeş’le ve Vietnam’la rekabet edebilecek bir bölge hâline getireceğiz. Bilhassa terör anlamında, istihdamın sağlanması, insanların kahve köşelerinden alınarak ekonomiye katılması önemli... Böyle bir güzel sistem açıklanacak ki bu sistem açıklandığında insanlarımız Çin’de Vietnam’da Bangladeş’teki gibi onların köle maaşlarıyla değil asgari ücreti eline net alacağı bir sistem olacak” (36)

Benzer ifadeleri çok önceleri de dile getirmiş: “Türkiye’nin en uzak kösesi bile AB pazarlarına, Çin ya da Hindistan’dan daha yakındır. Düşük gelirli illerimizde yerel asgari ücret uygulamasına geçerek, bu bölgelerimizi Türkiye’nin Çin’i yapabilir; özellikle emek yoğun sektör yatırımlarını düşük gelirli bölgelerimize kaydırarak, hem işsizliği azaltıp hem de ihracatta rekabet gücümüzü destekleyebiliriz,” (36)

Ulusal istihdam stratejisi genel olarak emeğe saldırının yaygınlaşması şeklinde okunabilir. Asıl iş kavramının esnetilmesi ile alt işverene verilecek işlerin yaygınlaştırılması; “kiralık”, “ödünç”, “geçici” işçilik; özel istihdam büroları; kısmi zamanlı çalışma; işin paylaşılması; kıdem tazminatının kaldırılması gibi istihdamın ve çalışma koşullarının esnetilmesi yanında bölgesel asgari ücret uygulamaları ile özellikle Kürt illerine ciddi ayrımcılık dayatılmaktadır. Ulusal istihdam stratejisi, 6. Teşvik Programı ile birlikte düşünüldüğünde Çiftteyrek’in betimlediği gibi “sermayeye güvence, işçiye esneklik, Kürde asimilasyon” olarak da anlaşılabilir (30).

Kapitalist emek sömürsünde işçi olma hali, kadın olma, çocuk olma, göçmen olma, başka etnik kimlikten olma, yaşlı olma, farklı cinsel yönelime sahip olma vb. birçok durum ile daha da katmerleştirilmektedir. Türkiye’de Kürt olmak sistem tarafından sömürülmenin önemli bir diğer ayağı olarak işlev görmektedir. Sermayeye 6. Bölge diye işaret ettiği Kürt Bölgesi’nde yıllardır sürdürdüğü sömürgeci politikaları derinleştirmek, bundan nemalanmak niyetinde olduğunu açıkça deklere etmektedir (36). Emeğin insafsızca sömürüldüğü Çin ile Kürt illerini bir tutan bu zihniyet, sömürgeci bir kafanın ürünüdür (30).

Mevsimlik tarım işçiliği de mutlaka zorla yerinden edilmenin etkileri bağlamında değerlendirilmelidir. Demirer (30) Türk (iye) toplumundaki zorunluluk hicretlerinin özne ve nesnesinin büyük ölçüde -”Mevsimlik Tarım İşçileri” diye anılan yarı-proleter- Kürtler’ olduğuna dikkat çekiyor. Askeri şiddet, siyasal baskı ve ekonomik sömürünün kıskacında yaşam mücadelesi veren ve batı illerine giden mevsimlik Kürt işçilerin yoksullukla boğuştuğunu ve “ikinci sınıf” muamelesi gördüklerinin altını çiziyor. Mevsimlik Kürt Tarım İşçileri düşük ücret, uzun çalışma saatleriyle (gün doğumunda gün batımına), herhangi bir tatil ve izin

hakkı olmaksızın, sendikası, sigortasız, işverenden ücret dışında hemen hiçbir talepleri olmadan çalışanlar (37) Temel yaşam olanakları sınırlı kamplarda, yerli halktan ve diğer Türk işçilerden izole, sıkı güvenlik önlemlerinin altında, bir işçi gibi değil, sanki çalışması ona lütfedilmiş bir köle gibi ayrımcı uygulamalara maruz kalmaktadırlar, Fındık işçileri örneğinde olduğu gibi (38). Mevsimlik tarım işçileri modern köle ya da yarı köle olarak da adlandırılmaktadır. Kölelikten özgürleştiklerinde veya yarı yolu da kat ettiklerinde “işçi” olacaklar veya asla olamayacaklar (39)

Kamyon kasalarında kurbanlık koyun gibi taşınırken ailece ölümler, toplu işçi cinayetleri mevsimlik tarım işçileri olan Kürtlerin kaderi oluyor (30). Hem yerel halkın hem de idarî amirlerin ayrımcı davranış ve uygulamalarının hedefi oluyorlar. Gittikleri bölgelerde (Ege, Karadeniz ve Çukurova gibi) “terörist” muamelesi görünürken genellikle yerli halk tarafından da dışlanıyor, aşağılanıyorlar (27).

İşçi sınıfı içinde yeşeren şovenizm

1985’ten itibaren şiddetlenen “Kürt Göçü” ile birlikte geçim araçlarından yoksun, mülksüzleşmiş Kürtler kentlerde yaşama tutunabilmek için sergiledikleri toplumsal aktivite ve direnç, aynı zamanda bu şehirlerin yerleşik yoksullarının yaşam alanları üzerinde görece daraltıcı bir etkiye bulunması Türkiye’de gelişen şovenizmin önemli nedenlerinden birisidir (40).

Mevsimsel tarım işçiliğinde bu daralma ve şovenizmin gelişim dinamiklerini görebiliriz. Koç’a (40) göre neoliberal tarım politikaları, Türk orta köylüsü krizini “ucuz Kürt emeği” aracılığıyla çözmeye çalışırken tarım işçiliği ile ek gelir yaratan küçük köylü “ucuz Kürt emeği”ne karşı düşmanlık besler hale gelmiştir. Küçük ve orta köylü arasında kurulan bu “ırkçı ittifak”, çelişkili bir birliktelik olup birinciler için ırkçılık “Kürt aile emeği ile rekabet”in bir yansıması iken, ikinciler için ırkçılık bir “emek denetimi yöntemi” olarak kullanılmıştır. Koç’a göre mevsimlik tarım işçiliğinde Kürtlere karşı gelişen ırkçılık kentlerde şekillenen Kürt proleterleşmesinde gözlenmemiştir. Bu durum Kürt işçilerin en yoğun olduğu inşaat, tersane, maden gibi sektörlerin ağır ve tehlikeli işler olması ve bu işlerdeki istihdamın aile, akrabalık, hemşehrilik ağları aracılığıyla gerçekleşmesi nedeniyle olduğu

ileri sürülmektedir. Bununla birlikte Koç geçici, kısmi, aşırı çalışmaya dayalı güvencesiz istihdamda yukarıda sıralanan ağlar Kürt işçilerin bu emek piyasasında rekabet üstünlüğü sağladığını, bu durumun kolayca ulusal kimlikleriyle özdeşleştirildiğini ve Türk işçilerde şovenist reaksiyona zemin hazırladığına da dikkat çekmektedir. Koç, Türkiye işçi sınıfı hareketindeki gelişen ayrımcılık, dışlayıcılık ve ırkçılık gibi gerici ideolojik ve siyasi eğilimlerin temelinde işçilerin gündelik ve yerel çıkarlarının da bulunduğu altını çizmektedir.

Şovenizm ve kamu emekçileri

7 Haziran 2016 seçimleri sonrası artan şiddet ve çatışma ortamı, yükselen savaş kendini birçok alanda ortaya koymuştur. Şovenist ve ayrımcı politikalar emek sürecini de etkilemiştir. Savaşa karşı çıkan her türlü toplumsal kesim bastırılmaya çalışılmış, soruşturmalar açılmış, işten atılmaya çalışılmış ve gözaltına alınmış, tutuklanmıştır. Son kırk yılda savaşın şiddetlendiği anlarda artan baskıyı sembolize eden sürgünler olmuştur. 1994 yılında sürgün edilen Kürt kamu emekçilerin sayısı beş bini aşmış ve KESK derdini anlatabilmek için Türkiye sendikal hareketinde bir ilki gerçekleştirerek “Sürgün Kurultayı” düzenlemiştir. Kamu emekçileri için baskılar sadece sürgünle kalmamış aynı zamanda sokak infazları ile ölümlerle (işçi cinayetleriyle) devam etmiştir (41).

Benzer baskılar artan çatışma ortamı ile yeniden gündemdedir. KESK tarafından yapılan 29 Aralık 2015 grevine katılanlar, “bu suça ortak olmayacağız” bildirisini ile barış çağrısı yapan akademisyenler ve Cizre-Sur vb. sokağa çıma yasağı ile her türlü temel yaşam ve sağlık hakkı çağrısı yapan sağlıkçılara yönelik şiddetli cezalandırma yoluna gidilmiştir. Özel sektör bu toplumsal muhalefet çabalarına katılanları doğrudan ve dolaylı yollarla cezalandırılmış akademisyenlerin sözleşmeleri uzatılmamış, birçok akademisyen işten çıkartılmıştır. İşten atma gerekçelerine örnek olarak Aydın Üniversitesi Rektörlüğü tarafından işten atılan Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü öğretim üyesi Yard. Doç. Dr Battal Oda-başı'na gönderilen yazı gösterilebilir. İş akdinin feshedildiği yazıda İş Kanunu ve Borçlar Kanunu kapsamında imzalanan hizmet sözleşmesinde yer verilen maddeler gerekçe gösterilmiştir. Bunlar “ülkemizin birlik ve bütünlüğünü zedeleyici davranışta

bulunma”, “bir eğitim kurumu ile bağdaşmayacak, kuruma zarar verecek her türlü davranışlarda bulunma”, “Rektörlükten izin almadan basına haber ajanslarına, radyo ya da televizyonlara demeç verilmesi”, “yapılan hizmet sözleşmesinden kaynaklanan özen ve sadakat borcuna aykırı davranma, imzalanan sözleşme şartlarına ve işverenin emir ve talimatlarına uymama”dır (42). Devlet otoriteleri tarafından dile getirildiğinde militarist emek rejimi kurallarının özel eğitim sektöründe hızla yaşama geçirildiği bir kez daha görülmüştür.

Kamu emekçilerine yönelik bu yoğunlaştırılmış baskı yeni bir genelge ile yaşama geçirilmek istenmiştir: 17 Şubat 2016 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanan 2016/4 sayılı genelge (“Milli Güvenliği Tehdit Eden Örgüt ve Yapılarla İrtibatlı Kamu Çalışanları Hakkında”). Bu genelge ile demokratik haklarını kullanan tüm kamu emekçileri “legal görünüm altında illegal faaliyet yürüten kişiler” olarak ilan edilmiştir. KESK bu genelge ve sonuçları ile şu açıklamayı yapmıştır: “Bu genelger 12 Eylül’ün meşhur 1402 Sayılı Kanunun’dan çok daha geri bir düzenlemedir. 28 Şubat darbecilerinin “irtica ve bölücülükle mücadele” bahanesiyle çıkardığı Eylem Planları ve MGK kararları benzerdir. Genelge etkisini göstermiş on binleri aşan KESK üyesi ve iki bini aşan imzacı akademisyen savcılık ve üniversiteler tarafından soruşturmalarda baskı altında tutulmaktadır. Soruşturmaların bir kısmı işten atma, görevden uzaklaştırma, sürgünler ve disiplin cezaları ile devam etmiştir. Çalışma yaşamında tüm muhalif emekçilere mobbing sistematik hale getirilmiş, emekçilerin demokratik talepleri için mücadele etmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Sendikal faaliyet kapsamındaki basın açıklamaları, yürüyüş, miting vb. her türlü faaliyet yasaklanmış, peş peşe davalar açılmıştır. Çok sayıda örgüt yöneticisi işten uzaklaştırılmıştır (43)

Genelge sonrası kamu üniversiteleri de boş durmadı. 25 üniversiteden, 40 öğretim üyesi görevden uzaklaştırma cezası önerisi ile 20 Temmuz 2016 tarihinde YÖK Disiplin Kurulu toplantısına çağrıldı. Bunun arkasından geleceği, çok sayıda akademisyenin uzaklaştırma ceza önerisi ile YÖK’e sevk edileceği düşünülüyordu. Yine bazı üniversiteler yardımcı doçentlik, öğretim görevlisi sözleşmelerini yenilemedi (Mersin Üniversitesi 8 öğretim üyesi ile dikkatleri çekti). ÖYP’li asistanlarda şovenist baskıdan nasibini aldı. Kadrolarının

bulduğu üniversitelere geri çağrıldılar, eğitim hakları ihlal edildi ve ciddi bir mobbing uygulandı. Eğitim-Sen'in başvurusu ile Danıştay mağduriyeti kısmi olarak ortadan kaldırdı: "Dersleri başarı ile tamamlayarak tez aşamasına geçen ÖYP araştırma görevlileri, tez danışmanının olumlu görüşü ve YÖK Yürütme Kurulu kararı ile atandıkları yüksek öğretim kurumunda tez çalışmalarını yürütebilirler. Değişiklik Ankara Danıştay 8. Dairesinin kararı uyarınca 22.07.2016 tarihli Yürütme Kurulu kararı ile yapılmıştır."

Akademik emek sürecine yapılan baskıların arkası kesilmiyor. AKP hükümeti, Milli Eğitim Teşkilatı Yasa Tasarısı'nda yaptığı değişiklikle, YÖK Başkanı'na akademisyenlerle ilgili olarak disiplin cezası gerektiren tüm eylemleriyle ilgili doğrudan soruşturma açma yetkisi getirdi. Akademisyenlere kınama cezası gerektiren eylemlere "Yekili makamların görevle ilgili bilgi ve belge istemini mazeretsiz olarak zamanında yerine getirmemek; araştırma ve deneylerde mevzuatın veya Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin ilgili araştırma ve deneylere dair hükümlerine aykırı çalışmalarda bulunmak, içeriği itibarıyla şiddet, terör ve nefret amaçlı bildiri, afiş, pankart, bant ve benzerlerini basmak, çoğaltmak, dağıtmak veya bunları kurumların herhangi bir yerine asmak veya teşhir etmek; yüksek öğretim kurumları içinde siyasi parti faaliyetinde bulunmak veya siyasi parti propagandası yapmak" da eklendi. "Kamu hizmetlerinin yürütülmesini engellemek, boykot ve işgal eyleminde bulunmak, kanunların izin verdiği haller dışında siyasi partilere üye olmak", kademe ilerlemesinin durdurulması veya birden fazla ücretten kesme cezası kapsamına alındı. Tasarıdaki, meslekten çıkarma cezasını gerektiren eylemler arasında

Tablo-1: Amerikan Sanayi Üretimi (1939=100)

	Kamu	Vakıf	Toplam
Görevden uzaklaştırma	28	2	30
Disiplin soruşturması	449	54	513
İstifa	7	4	11
Zorla emekli etme	--	1	1
İşten çıkarma*	11	26	37
Adli soruşturmada ifade	270	151	421
Tutukluluk	2	2	4

*Üniversitelerin yürüttüğü disiplin soruşturması sonucunda dosyaları kamu görevinden çıkarma talebiyle YÖK'e gönderilen 14 akademisyen dahil değildir. **3 akademisyen 40 gün ve 1 akademisyen 22 gün tutuklu kaldıktan sonra çıkarıldıkları mahkeme tarafından tahliye edildiler

bulunan "Bölücü amaçlarla veya terör niteliğinde eylemlerde bulunmak veya bu eylemleri desteklemek" hükmü "Terör niteliğinde eylemlerde bulunmak veya bu eylemleri desteklemek" biçiminde değiştirilerek kabul edildi. YÖK başkanına geniş yetki: Yapılan değişiklikle, YÖK başkanı, aylıktan veya ücretten kesme, kademe ilerlemesinin durdurulması, üniversite öğretim mesleğinden ve kamu görevinden çıkarma cezasını gerektiren tüm eylemlerle ilgili doğrudan soruşturma açabilecek (44).

Türkiye sineması tarihinde önemli yere sahip, sanat dünyasının bilhassa kadın, çocuk ve insan hakları, demokrasi, düşünce ve ifade özgürlüğü ile LGBTİ hakları konusunda sözünü sakınmayan kadınlarından, usta oyuncu Füsun Demirel, Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan söyleşisinde kadın gerilla rolü oynamak istediğini belirtmesi üzerine sosyal medyada linç edilmiş ve şirketi tarafından da işine son verilmiştir (45)

Savaşın sağlıkçıların gündelik çalışma yaşamlarına etkileri olağan dışı durumun yarattığı stresli çalışma ortamının tüm özelliklerini barındırmaktadır. Psikososyal tehlike ve riskler savaş gerçekliğinden daha sert ve acımasız olarak yaşanmaktadır. Sağlık çalışanlarını ve sağlık kuruluşlarını koruyan Cenevre Sözleşmeleri ihlal edilmiş, hastaneler karargaha dönüştürülmüş, hastane bahçeleri panzerler tarafından işgal edilmiş, acil servisler boşaltılarak özel harekat polislerinin üssü haline getirilmiştir (46). Sağlık çalışanları kolluk kuvvetlerinin baskılarına maruz kalmıştır. Son bir yılda yaşanan çok sayıda örnek verilebilir. Cizre Devlet Hastanesi, Yüksekova Devlet Hastanesi, Dicle Üniversitesi Hastanesi basında yer bulmuş haberler olarak öne çıkarken sokağa çıkma yasağının olduğu her yerde hastaneden aile sağlığı merkezlerine tüm sağlık kurumlarında çatışma koşullarında sağlık hizmetleri verilmiştir. Sokağa çıkma yasağı süresince, sağlık çalışanlarını ve sağlık kuruluşlarını koruyan Cenevre Sözleşmeleri ihlal edilmiştir (47)

Mesleki bağımsızlık engellenmiş, sağlık emekçilerinin işleri üzerindeki kontrol gücü zayıflatılmış, zaman zaman baskı altına alınmıştır. Sağlık emekçileri etik dışı uygulamalara zorlanmıştır. Yaralıları müdahale edememiş, birçok yaralı bu nedenle klinik olarak ağırlaşmış ve yaşamını kaybetmiştir. Tıbbi müdahale yapılabilmesi ve çatışma alanın-

dan çıkartılarak hastaneye yatırılabilmesi için haklarında AİHM'den tedbir kararı alınmış olmasına rağmen yaralı haliyle günlerce sokakta bekletildiği için aşırı kan kaybından dolayı hayatını kaybeden 16 yaşındaki Hüseyin Paksoy ve yine sürekli ateş açılması ile ambulansa ulaşması günlerce engellenen, iç kanama sebebiyle yaşamını yitiren üniversite öğrencisi Cihan Kahraman bilinen örneklerdir. Dahası birçok arkadaşımız işini yaparken yaralanmış, yaşamını kaybetmiştir. Şırnak'ta sağlık memuru Aziz Yural yaşadığı sokakta bir yaralıya müdahale ederken, Beytüşşebap'ta Şeyhmus Dursun kaymakamın özel talebiyle yaralı almaya giderken ve Cizre'de Eyüp Ergen hastane nöbetinden evine dönerken yaşamını yitirmiştir (46).

Meslek etiğine uygun davranmak isteyen ve barış sesini yükseltmeye çalışan sağlık emekçileri sürgünler ve yer değiştirmeler, işten çıkarmalar ve şovenist sistematik mobbing uygulamalara maruz bırakılmıştır. Bu şovenist baskı sadece hastane içinde sınırlı kalmamış, çeşitli gazete, TV ve sosyal medyada hedef gösterilmişler, soruşturma, tutuklamalar ve baskılar ile sindirilmeye çalışılmışlardır. Ağrı Tabip Odası Başkanı Dr. Ulaş Yılmaz ve 8 arkadaşı Suruç katliamını protesto ettikleri bir basın açıklamasına katıldıkları gerekçesiyle valilik tarafından görevlerinden uzaklaştırılmıştır. Henüz 1,5 aylık bir hekim olan Dr. Abdullah Köçeroğlu domates üzerinden militanlara ameliyat öğrettiği gerekçesiyle tutuklanmıştır. Bu süreçte onlarca tıp öğrencisi tutuklanmıştır. Yüzlerce sağlık emekçisi hakkında soruşturmalar açılmıştır. Onlarcası sağlıkçı sürgün edilmiştir (46).

Neoliberal politiklar ve şovenizm

kıskacında yeni günah keçileri

Suriye'li mülteciler

Mülteciler vasıflı olsun olmasın vahşi sömürü koşullarından kurtulamazlar. Bununla birlikte başta çocuklar olmak üzere, kadınlar ve vasıfsız olanlarda sömürünün çok daha katmerli olacağına şüphe yoktur. Nitekim Suriye İç Savaşı ile birlikte ülkelerini terk etmek zorunda kalan Suriyeliler gittikleri her ülkede benzer koşullarla karşılaşmış, vahşi sömürünün parçası olmuşlardır. Kayıt dışı istihdam edilmiş, en kötü koşullarda çalışmayı kabul etmek zorunda kalmış, daha düşük ücretlerde ve daha uzun sürelerle çalıştırılmış, ücretlerine el konulmuş, informal sektörün temel emek gücü

haline gelmişler, işçi cinayetlerine kurban gitmişlerdir. Bu olumsuz koşullara rağmen çalışmayı kabul etmek zorunda kalmaları yerleşilen ülkenin emek gücü ile gerilimlere de neden olmuştur. En kötü çalışma koşullarına sahip informal sektörde çalışan yerli işçilerin işsizliğine neden olmuştur. Ürdün, Lübnan vb. ülkelerde de Türkiye'de olduğu gibi mültecilerin özellikle inşaat sektörü, tekstil sektörü, tarım, temizlik gibi emek yoğun işlerde istihdamlarının arttığı, yerli işçilerin işsiz kalmalarına neden olduğu gösterilmiştir (21 , 48)

Çalışma koşullarının ve iş piyasası standartların düşmesi, enformel piyasanın yaygınlaşması, kayıt dışılık eğiliminin artması, standartlara uygunluğun göz ardı edilmesi, asgari ücret ve iş yasalarının uygulanmasının zorlaştırılması sıklıkla dile getirilen sorunlardır (21). Bu olumsuz eğilim sermaye kesimlerini mutlu ederken yerli işçilerde başta gelecek olmak üzere güvencesiz çalışma koşullarının yaygınlaşması kaygısına da yol açmaktadır. Dahası birçok olumsuzluk (kira artışları, işsizlik, işverenlerin düşük ücret teklifleri, uzun işgünü, gibi) günah keçisi olarak Suriyelilere yüklenmektedir.

Türkiye'de Suriyeli mülteciler örneğinde görüldüğü gibi sermaye, bürokratlar ve liberal akademisyenler ve destekçi örgütleri meseleye "liberal, faydacı ve fırsatçı" olarak, ülkenin ekonomik çıkarları perspektifi ile yaklaşıyor (49). Bu kesimler zorla yerinden edilenleri arz şoku olarak ele alıyor, olumlu ve olumsuz yanlarını tartışmaya açıyor. Suriyeli mültecilerin sayıca çokluğu (3 milyonu aşmış durumda) artık nüfus havuzunun genişlemesi olarak değerlendiriliyor. Gerek duyulduğunda istihdam edilen, istenildiği zaman çıkartılacak, ücret, sosyal güvence vb. hukuki hiçbir sıkıntıya düşmeden işini görececek bir emek gücü. Ölümü görüp, sıtmaya razı olacak bir işçi sınıfı dizayn edilme istemi diye de anlaşılabilir. Bu durum aynı zamanda genel olarak emek üzerinde kurulan bir denetim rejimi işlevi de görüyor. Denetimi daha güçlü kılmamanın yolu muhafazakar kodları da devreye sokmadan geçiyor. Bu amaçla İslami STK'lar ve cemaatler tarafından oluşturulan çok yaygın ve güçlü "muhacir" ağı devreye giriyor. İş bulma, işe girme, tüm yardımlar bu ağlar üzerinden hallediliyor. İdeolojik denetim ise "ensar. muhacir ilişkisi" çerçevesinde yaşama geçiriliyor. Göç ve hicretin

sosyolojik boyutu ile kuramsallaştırılıyor. Gayri Müslim ülkeden İslam topraklarına göç etme anlamında Hicret kavramı kullanılıyor. Suriye'nin bir Alevi devleti algısı ve İslam toprakları olarak güçlü Türkiye vurgusu mültecilere ideolojik bir kontrol mekanizması olarak devreye sokuluyor. Değişmeyen çoğunlukla informel sektörde yerli bir işçinin çıkartılması, daha düşük ücret ile mültecinin yerleştirilmesi şeklinde devam eden ucuz emek üzerinden sermaye birikiminin büyütülmesi sürecidir. Dahası Suriyeli mültecinin düşük olarak aldığı ücretin nerelere harcanacağı ile ilgili bu ağın devreye girmesi, ederin fazlasında kira, tüketim maddesi vb. ile yeni bir sermaye sınıfının palazlanmasına katkının da ihmal edilmemesi. Sömürüden nasiplenen bir sermaye ağının büyümesi- gelişmesi. İçerisinde Suriye'den gelen sermayedar kesimlerde var. Açtıkları atölyelerde Suriyelileri en derin sömürü koşullarında çalıştırarak sermaye birikimini güçlendiriyorlar (28).

Sermaye mültecilerin kadın, çocuk ve vasıfsız olma gibi dezavantajlı konumlarını öteki olma (etniste, mezhep, vb.) özelliklerini de dahil ederek daha derin sömürünün yolunu açıyor. Mülteciler için söylenen kültürel farklılıklar, geçmişin daha net olarak kullanılan ırkçılığının yeni güncel kullanımını olarak değerlendirilebilir. ırkçılık (kültürel farklılık) sermayenin birkaç yönden işine yarıyor. Birincisi ekonomik rekabet. Daha ucuza çalışacak işçi diyebiliriz. İkincisi yerli işçiler ırkçı ideolojiden etkilenecek kendilerini yine kendi gibi yerli olan patronuyla özdeşleşmesini sağlaması, böylelikle yerli işçinin acımasız üretim sürecinde kendini daha iyi hissetmesinin de yolu açıktır. Üçüncüsü ırkçılığın işçiler arasındaki bölünmüşlüğü derinleştirmeye yaraması, sınıfı bölmesi. Tüm bu koşullar kapitalizme içkin özelliklerdir. ırkçılık kapitalizm ile birlikte düşünülmelidir (50).

Tüm yoğun emek sömürüsüne karşın Suriyeli mülteciler işçi sınıfı içinde yeni günah keçileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok olumsuzluktan (emek süreci, kent yaşamı, kültürel, eğitim, vb.) Suriyeliler'e yüklenilmekte ve günah keçisi olarak görülmektedir: Kiralarda artış, temel tüketim mallarının genel fiyatlarının artışı, işini kaybetme, iş fırsatlarının ellerinden alınması, artan şiddet, hırsızlık, fuhuş, gasp, kamu malına zarar verme, toplu pazarlık görüşmelerinde sendikaların elini zayıflat-

ma vb. Mültecilerin "suçlulaştırılması" sadece Türkiye'ye özgü değil, (51)) son 25 yılda Avrupa'da mültecilerle ilgili söylemsel değişikliklerin hem güvenlik aygıtının ırkçı muameleleri hem de buldukları toplumda kabul edilmeme eğiliminin güçlendiğine dikkat çekiyor. Son 30 yılın iktisadi politikalar ile tahrip edilmiş sosyal dayanışma ağları, işsizlik, yoksulluk ve farklı kimliklere yönelik artan şiddet bu ayrımcı davranışlarda rol oynuyor. (28), Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi'nin yayınladığı rapordaki (52) birçok bulgunun Suriyelilerin günah keçileri olarak algılanmalarını destekler mahiyette olduğunu dile getiriyor. Bu göç dalgasının ilk aşamalarında çok fazla tekrarlanan misafirlik vurgusunun aslında bir sınırlamaya işaret ettiği, "Suriyelilerin 'misafir' olduğu ve bu anlamda uyum göstermek zorunluluğu içinde buldukları" vurgusu sıklıkla dile getirildiğine dikkat çekmektedir. Uzamış misafirlik ve uyum gösterme sıklıkla paylaşılan gerekçeler arasındadır. Man (28) kabul edilebilirlikleri güçlü söylemlerin (eşitlik, hakkaniyet, adalet, insan hakları, demokrasi, darda, zorda kalmışlara yardım etmek, misafirlik gibi) teorik olarak paylaşılmasına karşın fiili durumlar karşısında 'ama'larla geçersiz kılındığına dikkat çekmektedir.

Kitlesel zorla yerinden edilmeler, göç akını Dünya Bankası (DB) vb. örgütler tarafından arz şoku olarak ele alınıyor ve fırsat penceresinden değerlendiriliyor. Suriyeli mültecilerin Türk istihdam ve ücretler üzerindeki etkileri değerlendiren DB tarafından gerçekleştirilen çalışma örneğinde olduğu gibi... Bu çalışmada mülteci akınının (arz şoku) Türkiye'deki istihdamı artırdığı, bununla birlikte yerli işçi istihdamı azalttığı saptanmıştır. Suriyelilere çalışma izni verilmediği ve informal olarak istihdam edildiğine yer verilmiştir. Vasıflı olsun, vasıfsız olsun tüm Suriyelilerin informal sektörde istihdam edildiği belirtilmiştir. Bu durumun informal sektörün Suriyelileşmesine yol açtığına dikkat çekilmiştir. Informal sektörde istihdam edilen her 10 Suriyelinin 6-7 yerli işçinin yerinden olmasına neden olduğu saptanmıştır. Bununla birlikte düşük üretim maliyeti nedeniyle Suriyeli emek gücünün ek işler yaratılabileceği de dile getirilmiştir. Bu formal istihdamın yüksek okul bitirmiş erkek işgücü için geçerli olduğu, kadınların ve yüksel okul mezunlarının yararlanmadığı tespit

edilmiştir. Çalışma şu tespitlerle özetleniyor: Mülteciler ile uyum sağlandığında mülteci emek arzı ile birlikte Türk işçiler mesleksi olarak yükselecek, informalden formale, düzensizden düzenli işlere kayacak; kadınlar ve düşük eğitimliler negatif etkilenecek, işten çıkartılacak, istihdam edilmeyecektir (48) Türkiye sermayesi tarafından bu araştırma bulguları fırsat penceresi olarak değerlendirilmiş, özellikle istihdamın artması, işgücü açığının kapatılması ve yeni iş fırsatlarının açılması gibi sonuçlarıyla Suriyelilerin yurttaşlığa geçirilmesi tartışmaları sırasında tüm ayrıntıları ile kamuoyu ile paylaşılmıştır.

Şovenizm ve sınıf mücadelesi

Şovenizm Akdağ (53) tarafından şu şekilde ele alınıyor: “Bir ulusun bağımsızlığını ve çıkarlarını savunurken, başka ulus ve halklara karşı baskı, sindirme, boyunduruk altına alma ve yok sayma duygusu, düşünce ve politikası olarak şekillenen ırkçılık ve şovenizmdir. Hedef politika başkaca ulus ve ulusal toplulukların hakim ulus içinde eritilmesi-etkisiz kılınması ya da bunun başarılabilmesi durumunda şiddetle “yok edilmesi” ve sınırlar dışına sürülmesidir. Bu durum sadece egemen ulus burjuvazisinde varlığını sürdürmez, ezen ulusun emekçilerinin kendi uluslarının başka uluslar ve ulusal topluluklar karşısındaki ayrıcalıklarını “üstün millet” (!) görüşü açısından haklı görmeleri ve bu ulus ve ulusal topluluklara karşı girişilen saldırı ve asimilasyona sessiz kalmaları şeklinde karşımıza çıkar. Bu sürecin üst sınıfların ideologları, politikacıları, sosyologları ve tarihçileri tarafından yaygınlaştırıldığını da not etmek gerekir (53).

Şovenizm savaş-ış savaş koşullarında daha da artar, şiddetlenir. Şovenizm yaşamın her yerinde olduğu gibi çalışma yaşamında da kendini tüm çıplaklığı ile gösterir. Emek sürecinden en fazla zarar gören, en alt katmandaki topluluk olmasına karşın, işçi sınıfı içinde bile neoliberal politikalara gözünü kapayan yaşananları Kürtlere bağlayan bir dil gelişmiştir. Bu dilin gelişiminde şovenizmin katkısı büyüktür. Kürtlerin yerli (Türk) işçilerin işlerini ellerinden aldıkları, ücretleri düşürdükleri, asgari ücretin bile alınamaz hale geldiği, sigortasız çalışmayı kabul ettikleri, birçok kriminal olaya (taciz, sokak şiddeti, cinayet, hırsızlık, bayrağa saygısızlık, Kürtçe konuşma, türkü dinleme, halay çekme!!! vb.) karşılaştıkları gibi birçok söylem giderek yaygınlaşmakta, sınıfsal gerçeklik göz ardı

edilmektedir. Özellikle “şehit cenazeleri” bu tür söylemlerin daha da güçlenmesine yol açmaktadır. İşçiler işçi olma gerçekliğini unutmakta “milli hassasiyetlerle” kendilerini Türk olarak hissetmeleri öne çıkmaktadır (30). Sermayenin yanında devletin uyguladığı şovenist politikaların da çok önemli olduğunun altı çizilmelidir. Tuzla Araştırma Grubu Raporu’nda (34) Türkiye Devleti’nin Kürt Hareketine karşı mücadele stratejilerini uygulama sürecinde “ülke birlik ve bütünlüğü” için rıza devşirmek ve bu bağlamda Türk milliyetçiliğini harlandırmak için yollar denendiğine dikkat çekilmiştir. Irkçılık ve ayrımcılık patronlar tarafından işçi sınıfını denetleme ve mücadeleciliğini kırma stratejileri için kullanılmaktadır. İşçi sınıfı etnik temelde karşı karşıya getirilmek istenmektedir. Tuzla Araştırma Grubu Raporu’nda (34) bunun izlerini sürmek mümkün.

“Patronlar da bu ayrımı sonuna kadar kullanıyor. Türk işçilere, Kürt işçiler için ‘Bunlar terörist’ diyen patronlar var. Ama bu kadar kavgaya, tartışmaya, suçlamaya rağmen Kürt olduğu için işten atılan işçi neredeyse yok. Bölgedeki ileri işçiler patronların bunu bilerek yaptığını söylüyor. ‘Adam parasına bakar geri si laf’ diyen bu işçiler, yaşanan ayrımın sonuçlarını şöyle anlatıyorlar: ‘İşçiler birbirine düşman ediliyor. Sonra da bunlar bandın başına geçiyor. Türk işçi Kürt işçi zor duruma düşsün, Kürt işçi de Türk işçi zor duruma düşsün diye üretimi ha bire artırıyor. Bundan kazanan ise sadece patronlar oluyor.’ (...)

İrkçılık/etnik nefret, Türk işçiler açısından “düşük ücretli Kürt emeği ile rekabet” stratejisiyken, patronlar için bir “emek denetimi yöntemi” olarak kullanıldığı söylenebilir (54)

Sınıf mücadelesini kırmada da patronlar Kürtleri kriminalize eden ve milliyetçi-şoven söylemlerden yararlanmışlardır. Özellikle bu saldırılar örgütlenmede öne çıkan Kürt işçiler içindir. Böylelikle yapılan örgütlenme çabaları “bölücü/terörist faaliyet olarak kriminalize edilmekte, Kürt ve militan işçiler diğerlerinden tecrit edilmektedir” (27). Tuzla tersanelerinde direnişi kırma yönlü kullanılan stratejilerden birinin de “terörizm” ve “bölücülük” söylemlerinin sıklıkla kullanıldığı, örgütlü olarak sınıf mücadelesi içinde yer alan işçilere iş verilmemesi, mimlenen işçilerin belirli tersanelere girişlerinin yasaklanması ve eylemlerde polis şiddetinin kullanımının patronların grevleri/eylemleri Kürt-

leştirme söylemleri nedeniyle gerçekleştiği de Tuzla Araştırma Grubu Raporu'nda (34) dile getirilmiştir.

Öte yandan, ana gövdesi Kürt göç mağdurlarından oluşan taşeron işçiler, çoğu neo-liberal uygulamaların dayattığı esnek istihdam formlarına uyarlanmakta ayak direyen geleneksel sendikaların ilgi alanının dışında kaldılar (40). Yine Türkiye'de bulunan kimi sosyalist örgütlerin kitleselleşmek adına, Kürt muhalefetine mesafeli durma tercihinin Tuzla tersaneleri örneğinde olduğu gibi işçi mücadelesini etkilediği belirtilmektedir (34).

Güvenceli işçi gurubu daralan sendikal bürokrasi güvencesiz işçilikle mücadele etmek yerine güvencesiz işçiliği, kendi "ayrıcalıklı" konumlarının güvencesi saydılar. Sendikal bürokrasi açısından güvencesiz işçiler, örgütlenmesi imkânsız, "işçi" niteliği taşımayan "geçici", örgütlü işçiler için ise güvencesiz işçi, onun "hizmetine verilmiş", üzerinde otorite icra edilecek, ağır, zahmetli vasıf gerektirmeyen işler üzerlerine yıkılacak "hizmetli" olarak görülüyordu (40).

Türkiye'deki göçmenlerin vatandaşlık temelinde sendika üyeliği ile ilgili yasal sorunlar olmamasına karşın sendikalar, düzenli göçmenleri sendikaya ihtiyacı olan bir kesim olarak görmedikleri gibi düzensiz göçmenleri de genel kayıt dışı sorununun bir parçası olarak algılamaktadır. Sendikalarda genel olarak göçmenlerin örgütlenmesinin zor olduğu anlayışı hakimdir. Göçmenler kayıt dışı çalışanlar, taşeron çalışanlarla birlikte ele alınmakta ve daha önce (istisnalar dışında hala) taşeron çalışanların örgütlenmesi konusunda pek hevesli olmayan sendikalar benzer şekilde göçmenlerin örgütlenmesi konusunda da pek hevesli değildiler (55). Dahası mültecilik statüsü bile elde edemeyen, geçici statüde (misafir göçmenler) olan Suriyeliler söz konusu olduğunda sendikaların bu konuya girmekten çok çekindiklerini söyleyebiliriz. Hatta yerli işçi için tehdit unsuru olarak gördüklerini de ekleyebiliriz.

Sermaye savaş/çatışma ortamını fırsata çevirmesini bilmiş, neoliberal otoriter devlet ise milli güvenlik nedeniyle birçok grevin yasaklanmasını sağlamıştır. 1963 tarihli ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu-TİSGLK ile "milli güvenlik" ve "memleket sağlığı" nedeniyle grev ertelemesinin yolu açılmıştır. 1963-1980 dönemin-

de milli güvenlik gerekçeli grev erteleme yolu yaygın bir biçimde kullanılmış ve 200'ü aşkın milli güvenlik gerekçeli grev erteleme kararı yayımlanmıştır. 1982 Anayasası ile grev sınırlamaları yanında grev ertelemesi de Anayasal bir statü kazanmış ve 2822 sayılı TİSGLK ile hükümete grev erteleme konusunda keyfi davranma imkanı sağlanmıştır. 1983 sonrasında milli güvenlik gerekçeli 20'den fazla erteleme kararı ile 500'ü aşkın işyerinde 300 binden fazla işçinin grevi ertelenmiştir. Grev ertelemelerinde 1995 yılına değin kamu kesiminin ağırlığı gözlenirken, 2000'li yılların ertelemelerinin neredeyse tümü özel sektöre aittir. Ocak 1991 Körfez Krizi sırasında 260 grev milli güvenlik gerekçesiyle ertelenmiştir. Milli güvenlik gerekçeli bir diğer yoğun grev erteleme dalgası Ekim 1995 tarihinde yaşanmıştır. 2000 yılında tekrar başlayan milli güvenlik gerekçeli grev ertelemeleri ise lastik ve cam sektöründe yoğunlaşmıştır. Lastik sektöründe 2000, 2002 ve 2004 yıllarında, üst üste üç toplu iş sözleşmesi döneminde milli güvenlik gerekçeleri ile grev ertelenmiştir. Aynı şekilde cam sektöründe de 2001, 2003, 2004 ve 2014 yıllarında milli güvenlik gerekçeli grev ertelemeleri yaşanmıştır (56). Son güncel erteleme de "metal fırtına" döneminde gerçekleşti. Birleşik Metal-İş Sendikası'nın 22 işyerinde çalışan 15 bin işçiyle başlattığı grev "milli güvenlik" gerekçesiyle Bakanlar Kurulu kararıyla 60 gün ertelendi (57).

Mutlaka vurgulanması gereken Danıştay'ın milli güvenlik gerekçeli grev erteleme kararlarının neredeyse tümünde yürütmeyi durdurma ve iptal kararı vermesidir. Danıştay istikrarlı bir biçimde ekonomik gerekçelerin milli güvenlik ile bağlantılandırılmasına karşı çıkmıştır (56). Dahası Anayasa Mahkemesi Şişecam grevinin erteleme kararını "hak ihlali" olarak değerlendirmiştir: "Grev erteleme kararının zorlayıcı bir toplumsal ihtiyaca dayandığının ortaya konmadığı ve 'demokratik toplumda gerekli olmadığı' sonucuna varılmıştır" denilmiştir. Ve kararda ayrıca "Başvurucunun, sendikal haklarının ihlal edildiği yönündeki iddialarının kabul edilebilir olduğuna, Anayasa'nın 51. Maddesinde güvence altına alınan sendika hakkının ihlal edildiğine, kararın bir örneğinin Danıştay'ın ilgili dairesine gönderilmesine" ifadelerine de yer verilmiştir (58). Çelik'e göre

(56) grev erteleme kararları “milli güvenlik” nedeniyle değil, ekonomik gerekçelerle ve hukuksal hiçbir dayanağı olmayan “soğutma” ve “caydırma” motifleriyle alınmaktadır. Grev erteleme kararları açık bir sınıf tercihinin ürünüdür ve “milli güvenlik” bu sınıf tercihinin örtüsü, ideolojik gerekçesi olarak kullanılmaktadır.

Savaş nedeniyle zorla yerinden edilenlerin işçi sağlığı ve güvenliği

Kapitalist, sömürü oranını artırma amaçlı ücretleri düşürerek, emek yoğunluğunu artırarak ve iş gününü uzatarak ücretleri emek-gücünün değerinin altına düşürür, sömürüden “emek yağması”na geçer. Emek yağması işçinin fiziksel/biyolojik bütünlüğüne bir saldırıdır. Emek yağması kaçınılmaz olarak iş kazası, işle ilgili hastalık/sağlık sorunu ve meslek hastalıklarına davetiye çıkarır. Zorla yerinden edilenler emek yağmasının en görünür olduğu işçi sınıfı bileşenleri olup işçilerin sağlık ve güvenlik hakkı ile kapitalist üretim tarzı arasındaki çelişkinin en görünür olduğu gruptur. Dolayısıyla bu işçi sınıfı bileşeninde diğer işçilerle kıyaslandığında daha fazla işçi sağlığı sorunu beklenir. Bu artış birçok çalışma ile de gösterilmiş durumdadır (59). Theobaud-Mony (60) Fransa’da göçe bağlı çalışma yaşamının yeniden düzenlenmesine dikkat çekmiş, daha riskli, daha pis işlerde göçmen işçilerin taşeron ve ödünç işçi olarak çalıştıklarını belirtmiştir. Göçmen işçilerin tarihsel olarak değişiklik gösterdiğini, Fransa’da 1960’larda sömürge bağlarının olduğu Magripliler, daha sonra Mali gibi Sahra’nın güneyindeki eski Afrika kolonilerinden, sonra 1970- 80’lerde Türkler ve Kürtler, şimdi Pakistanlı göçmenlerin bu en alttaki işgücünü oluşturduğuna ve çalışma hayatında, etnikleştirici göç, işçi sağlığı kaybı ve taşeron çalıştırmanın iç içe geçtiğine dikkat çekmiştir. Dünya çapında asbestin yasaklanması için mücadele eden Theobaud-Mony iş organizasyonunda neoliberal dönüşümün ve neoliberal kar hırsının işçi sağlığını tehdit ettiğini, bu işlerde çoğunlukla göçmenlerin (bunların içinde de en son gelenlerin, en zorda olanların) bu pis işlerde istihdam edildiğini, iş kazaları ve meslek hastalıkları nedeniyle yaşamını yitirdiklerini “Çalışmak Sağlığa Zararlıdır” isimli kitabında çok sayıda örnek hastalıkla ortaya koymuştur. İşçi sağlığını tehdit eden bu durumun hukuken insan öldürme, başkasını tehlikeye atma, onura saldırı ya

da tehlikedeki insana yardım etmeme suçlarına denk geldiğini, çok sayıda işçinin bu tür kasıtlı cinayetlerle yaşamını yitirdiğini dile getirmiştir (61).

Meslek hastalıklarının yaygınlaşması ve daha erken ortaya çıkması; işçi cinayetleri ve verilmeyen (ya da göstermelik verilen) İSG hizmetleri zorla yerinden edilenlerin işçi sağlığı sorunları olagelmıştır. Bir meslek hastalığı olan Silikozis iki temel dinamiğin kesiştiği sağlık sorunu olarak gündemleşmiştir. Birincisi Kürt sorunu nedeniyle yürütülen savaşın kirliliği. Savaş sürecinde yakılan ve boşaltılan köylerdeki Kürt yoksullarının mülksüzleştirilerek zorla yerinden edilmeleri ve en kötü, en güvencesiz koşullarda çalışmaya hazır hale gelmeleri. İkincisi yazının daha önceki kısımlarında belirtilen neoliberal kapitalizmin emek sürecinde yaptığı yıkıcı değişikliklerin İSG’ne olan olumsuz etkileri. Bu iki temel dinamik sonucu etnikleşen bir meslek hastalığı olarak Silikozis neredeyse tümü Kürt 66 işçinin ölümüne yol açmıştır. İSG Meclisi Haziran 2016 raporunda 32 yaşındaki Bingöl Taşlıcaaylı Mutlu Aydar’ın tedavi gördüğü İstanbul 500 Evler Şafak Hastanesi’nde yaşamını yitirdiğini paylaştı. Raporunda Aydar’ın 15. Taşlıcaaylı silikozis hastası olduğuna da yer verdi. Yine biliyoruz ki çok sayıda Kürt işçi de ölümü beklemeye devam etmektedir.

Tersane, maden ve inşaat sektörü artan iş kazaları ve buna bağlı gelişen işçi cinayetleri ile gündeme oturmuştur. Bu sektörlerin tümü de neoliberal kapitalizmin emek sürecindeki köklü değişikliklerin yapıldığı sektörlerdir. Bu durum İSG hizmetlerinin piyasaya açılması ve parçalanmasıyla daha da katmerleşmiştir. Hem emek sömürüsünün derinleşmesi (emek yağması) hem de İSG hizmetlerinin ciddi yetersizliği iş kazaları ve işçi cinayetlerinin artışı ile kamuoyunda görünür oldu. Ne yazık ki İSG hizmetlerindeki değişikliklerin bu kazaların gizlenmesinde ve özel hastanelerde üstünün kapatılmasına hizmet etmiştir. Her ne kadar dönemin Denizcilik Ticaret Odası başkanı yaşanan kazaları bu sektörde çalışan cahil Güneydoğu Anadolu kökenli insanlara (Kürt ve Arap işçiler) bağlarken, aynı röportajında sektörün dünyada yüzde 90 büyüdüğünü ve Türkiye’de de yüzde 360 gibi hızlı hormonlu bir büyüme içinde olduğunu ifade etmekten geri kalmamıştır (34). Dolayısıyla ölüm-

işçi cinayetleri etnik tercih yapmasa da sektörde Kürt işçi oranının artması, tersanedeki işçi cinayetlerinden Kürtlerin daha fazla etkilenebileceğini düşündürmektedir. Benzer durum inşaat sektörü için de söylenebilir.

Mevsimlik tarım işçilerinin güvenli olmayan ulaşım olanakları nedeniyle trafik kazaları sonucu gerçekleşen işçi cinayetlerinde; (62), 2015 yılında , servis kazası nedeniyle 506 işçi ve tarım ve orman işkolunda 405 işçinin yaşamını yitirdiğini bildirmiştir. En dramatik olanı ulaşım için demiryolu bileti bulamayan mevsimlik işçilerin 17-25 kişilik minibüs kiralayıp bütün ev eşyaları ile birlikte doluşarak ya da kamyonlarla yolculuk etmek zorunda kalmaları. Kamyon arkasında yolculuk yasak olması nedeniyle branda ile örtülmesi, on saatte bir molalarla brandanın açılarak işçilerin ve çocukların hava alması için zaman tanınması... Kamyonla yolculuk sırasında her yıl onlarca işçi ve çocuğun havasızlıktan yaşamını yitirdiği gazete haberlerinde yer bulmuştur. Mevsimliktarım işçilerinin işçi cinayetlerinin dramatik bir türü de “doğrudan silahlı yaralanmalar”dır. Kürt işçileri kamp alanlarından dışarı çıkmamaları için sözlü taciz ve havaya ateş açılarak kontrol altında tutulmaya çalışılmaktadır. Dahası daha verimli çalışmalarını için havaya ateş açılarak motive etme uygulamaları sırasında yaşamını kaybettiği iddia edilen on dört yaşında çocuk Kürt işçiyi de unutmamak gerekir (38).

İzmir’de, Işıkkent ayakkabıcılar sitesinde bazı işyerlerinde ayakkabı yapıştırma işlerinde çalıştırılan ve içlerinde çocuk işçilerin de olduğu birçok Suriyeli çalışanda, yapıştırıcı ürün kullanılması-na bağlı olarak ciddi tıbbi belirtiler görülmüş ve bazı hastalara polinöropati tanısı konulmuştur. Konu ile ilgili yetkili kurumların bilgilendirilmesine rağmen soruna müdahale edilmediği de araştırma ve çalışmalarda bildirilmiştir (63). İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi işçi cinayeti nedeniyle yaşamını yitiren göçmen sayısının 2013 yılında 22 iken 2014 yılında 53’e ve 2015 yılında 67’ye yükseldiğini ve çoğunluğunun Suriyeli olduğu paylaşmıştır (64). Yine İSİG Meclisi 2016 yılının ilk altı ayında en az 58 göçmen işçinin yaşamını yitirdiğini bildirmiştir. Bunlar çoğunluğu tarım ve inşaat sektöründe çalışan göçmen işçilerdir.

Akpınar (22) inşaat sektöründeki kaçak göçmen işçilerde yaptığı çalışmada çok sayıda örnekle birlikte şu tespitlerde bulunmuştur: “Göçmen işçiler çok ağır ve tehlikeli işler yapmalarına karşın, bu işçilere çalışırken herhangi bir koruyucu malzeme ya da giysi verilmemektedir. İş kazası olduğunda, işverenler, kaza geçiren işçileri ya tanıdıkları sağlık kuruluşlarında, giderlerini göçmen işçilere vereceği ücretten kesmek üzere, tedavi ettirmekte ya da artık yaralı olan işçiyi işe yaramayacağı için işten atmaktadırlar.”

Yine söylenmesi gerekenlerden biri de savaşın, emek sürecine etkisinin psikososyal tehlike/riskler olarak da karşımıza çıkacağıdır. İstihdam ve çalışma koşullarındaki ayrımcı uygulamalar ücret, çalışma saatleri, en kötü koşullarda çalışmak zorunda kalınması gibi doğrudan işçi sağlığını etkilerken, aynı zamanda işyerinde yaşanan çatışma, baskı ve mobbing girişimlerinin de psikososyal tehlike olarak psikososyal riskleri oluşturduğu bilinen bir gerçektir. İş örgütlenmesiyle ilgili sistemin hiyerarşik, militer olması psikolojik ve psikosomatik birçok sağlık sorununu da beraberinde getirmektedir (65).

Koşar (65) iktisadi yaşam alanı birlikteliğinin parçalanması ve militarizmin-milliyetçiliğin-şovenizmin yapılan işle bağlantısı kurulması soyutlanmasını Roboski’de katledilen Kürt kaçakçılarının işçi cinayeti, kapitalizm ve emperyalizm bütünselliğinde ele alınması gerektiğini ileri sürer: “..‘kaçakçı’ adıyla yaftalanan gencecik Kürt canların Roboski’de toplu imhası, onların kendi iradeleri dışında dört parçaya bölünen yaşadıkları topraklar içinde ‘iktisadi yaşam birliği’nin bölünmesine karşı hayatta kalma mücadelesi olarak tüm insanlığın yüzüne çarparken, yaptıkları işin canlarından olma pahasına yaşam mücadelesi olduğu yorumlanmalı ve militarizmin-milliyetçiliğin-şovenizmin yapılan işle bağlantısı kurulmalıdır. Burada militer kıyım ile iş cinayetinin Roboski’de kristalize olduğunu da görmek lazım. Çünkü bir zamanlar ulus-devlet sınırları içinde ‘baldırı çıplak’ olarak yaftalanan işçiler, şimdi emperyal anlaşmalar ile halklara rağmen çizilen sınır bölgelerinde karşımıza ‘kaçakçı’ olarak çıkıyor! Ama kaderleri değişmiyor: ‘Baldırı çıplak’lar fabrika denilen ışıklarda, ‘kaçakçılar’ ise ‘çatisız fabrika’ denilen ışıklarda ölümlerle buluyor. Kapitalizm, emperyalizm öldürüyor.”

Savaş-Militarizm-Şovenist Politikalara Bağlı Ayrımcılık Ve ILO'nun Sözleşmeleri

Savaşa zemin hazırlayan faktörler ve savaş sonrası zorla yerinden edilenlerin karşı karşıya kaldığı kötü muameleler ayrımcılık başlığında tartışılabilir. ILO raporlarında istihdamda ve iş/çalışma ortamındaki ayrımcılık bir insan hakları ihlali olarak ele alınmaktadır. Ayrımcılık işyerinin belirgin kültürel ve sosyal değerleri kökenlidir. Her ne kadar informal işlerde daha yaygın olması beklenirse de formal ve informal işyerleri arasında farklılık yoktur (68). ILO'ya göre ayrımcılık sinsi ve değişken, ölçme ve konuşulmasının zor olduğu bir olgudur. Belirli gruplarla ilgili veri toplamanın karşında ideolojik, politik engeller ve gizli koruma hususları vardır. Birçok ülkede istihdam ayrımcılığına uğrayanlar dezavantajlı sosyal pozisyon, hukuki yardıma erişememe, misilleme korkusu ya da yargı sistemine olan güvensizlik gibi nedenlerden dolayı hukuka başvur (a)mamaktadır (66).

ILO ayrımcılık konusunu kuruluşundan (1919) başlayarak ele almıştır. Konu ile ilgili öne çıkan sözleşmeler/anlaşmalar, bildirgeler ve raporlar çıkarmıştır. Öne çıkan bildirgeler şunlardır: Eşitlik ve ayrımcılık konusunda (Versailles Barış Anlaşması), Philadelphia Bildirgesi ve Temel Haklar ve İlkeler Bildirgesi, Adil Küreselleşme İçin Sosyal Adalet Deklerasyonu (2008) ve Küresel İş Paketi (2009). Sözleşmeler arasında; "Eşit Ücret Sözleşmesi" (1951, 100 nolu) ve "İstihdam ve Meslek Alanında Ayrımcılık Sözleşmesi" (1958 tarihli, 111 nolu Sözleşme) ve deklarasyonların yanında ILO tarafından doğrudan ayrımcılığı ele alan raporlar da yayınlanmıştır. Konu ile ilgili ayrıntılı üç rapor yayınlanmıştır. Ayrımcılıkla ilgili ILO tarafından çıkarılan ilk küresel rapor "*Time forequality at work*" isimlidir (2003). Bu raporda özellikle 1998 bildirgesinin ilk maddesi olan bir fabrika, ofis, bir çiftlik ya da sokak. ayrımcılıktan kurtarmak, toplumu özgürleştirmek için stratejik bir giriş noktası olduğuna dikkat çekilmiştir (67). İkinci rapor olan "*Equality at work: Tacklingthechallenges*" (2007) işyerinde uzun süredir bilinen ayrımcılık biçimlerine (toplumsal cinsiyet, ırk, etnik köken, din ve göçmenlik) yönelik gelişmelere karşın sorunun hala kalıcı olduğu belirtilmiştir.

Bu raporda ayrımcılık karşıtı mücadelenin kısıtlılıkları arasında özellikle informal ekonomiye ve artan ırkçılık, yabancı düşmanlığına yer verilmiştir. Afrika, Balkanlar ve Kafkasya kökenli emek göçünün yoğunlaşması ile göç alan ülke insanlarında anksiyetenin arttığı, göçmenlere (özellikle yabancı orijinli olanlara) düşmanca ifade/ tavırların arttığı ve ırkçılığın yeniden alevlenerek yükseldiği belirtilmiştir. Bu raporda gerçek ya da algılanan yabancı işçi düşmanlığı ve ırkçılığın yaygın olduğu ve terörizm ve güvenlik politikalarına bağlı olarak Müslüman ve Arap nüfusa karşı ayrımcılığın artmaya başladığı bildirilmiştir. Erken ırkçılık bir kültürün diğerlerine sözde üstünlüğü iken günümüzdeki tartışmalar ulusal kimlik ve değerlerin, farklı bir kültürün değer ve kurumlarından koruma gereksinimi olarak dile getirilmiştir. Bu raporda diğer ayrımcılık biçimleri (yaş, engellilik, göçmenler, HIV/AIDS, cinsel yönelim, genetik predispozisyon ve sağlıksız yaşam biçimleri) ile ilgili daha fazla olay ortaya çıktığı vurgulanmış ve tüm ayrımcılık biçimlerine karşı daha etkin mücadeleye ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Güncel ele alınan ayrımcılık türlerinden biri de siyasi görüş, düşüncedir. Bu raporda özellikle çoklu ayrımcılık pratiklerine de yer verilmiştir (66). Üçüncü rapor 2011 yılında "*Equality at work: Thecontinuingchallenge*" teması ile çıkartılmıştır. Bu raporda ayrımcılığın kalıcı olarak devam ettiği ve çok yönlü olarak karşımıza çıktığına dikkat çekilmiştir. En önemli ayrımcılığın hala iş bulmada yaşandığı vurgulanmıştır. Yine küresel krizin etkilerinde bir ayrışma söz konusu olduğu; kriz zamanlarında eşitsizlik, güvencesizlik ve dışlanmanın en tehlikeli biçimleri ile dolaylı ve direkt ayrımcılığın güçlendiği belirtilmiştir. Krizin daha çok geçici işçilerde kendini gösterdiği, göçmenlerin bu riskli grupta yer aldığı vurgulanmıştır. Kriz azalmış istihdam ya da göç fırsatları ve artan yabancı düşmanlığı, çalışma koşullarındaki bozulma ve hatta şiddet şeklinde göçmen işçileri etkilemiştir. Bazı ülkelerde ayrımcı eğilimler, düşmanlık içeren siyasi söylemlerle ağırlaşmış ve dışlanma, reddedilme ve sınır dışı edilme riskleri ortaya çıkmıştır. Sosyal gerilimlerin, göçmenlere yönelik tutumların sertleştirilmesinin ve popülist politikaların göçmenlere yönelik büyük yabancı düşmanlığını ve ayrımcılığı (sistemik ve yaygın) teşvik edebileceğine dikkat çekilmiştir.

ILO (68) raporunda siyasi-politik görüşe yönelik ayrımcılığa da yer vermiştir. İşyerlerinde siyasi ayrımcılığın işçi seçiminde (işe alınma süreci) ve örgüt içi iş-çalışma yaşamında görülebileceğine dikkat çekilmiştir. Siyasi düşünce temelli ayrımcılığın kamu sektöründe daha fazla karşımıza çıktığına ve iktidar yetkililerinin politikalarına bağlılığın-sadakatin istihdam edilmek için önemli bir faktör olarak rol oynadığına vurgu yapılmıştır. Bazı siyasi partilerin etnik, dini, dil ile ilgili kimlikleri olabileceği, bu nedenle siyasi ayrımcılığın diğer ayrımcılıklarla çakışan tarzda karşımıza çıkabileceği ifade edilmiştir. Siyasi ayrımcılığın aynı zamanda sendika karşıtı ayrımcılığa da yol açabileceği, sendika üyeleri istemese de, politik olarak kabul etmese de egemen sendikaya dahil olmaya zorlanabileceği belirtilmiştir (68).

Ülkemizde iş yaşamında ayrımcılığı engellemek amaçlı 4857 Sayılı İş Kanunu'nun 5. Maddesi, 1. fıkrasında "İş ilişkisinde dil, ırk, cinsiyet, siyasal düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ve benzeri sebeplere dayalı ayırım yapılamaz" denilerek eşit davranma ilkesinden bahsedilirken, değişiklik sadece istihdam dahilindeki kişilere karşı ortaya çıkabilecek ayrımcılık ile ilgilidir. Dini, etnik, dilsel azınlıkların, işe girişte maruz kaldıkları/kalabilecekleri ayrımcılık bu maddenin kapsamı dışında tutulmuştur (69). 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanununun 25. maddesinde işçilerin işe alınmalarının; belli bir sendikaya girmeleri veya girmemeleri, belli bir sendikadaki üyeliği sürdürmeleri veya üyelikten çekilmeleri veya herhangi bir sendikaya üye olmaları veya olmamaları şartına bağlı tutulamayacağı yer almıştır. Aynı maddede işverenin, bir sendikaya üye olan işçilerle sendika üyesi olmayan işçiler veya ayrı sendikalara üye olan işçiler arasında, çalışma şartları veya çalıştırmaya son verilmesi bakımından herhangi bir ayırım yapamayacağı, ücret, ikramiye, prim ve paraya ilişkin sosyal yardım konularında toplu iş sözleşmesi hükümlerinin saklı olduğu düzenlenmiştir (70).

Gerek ILO sözleşmeleri gerekse yerel yasal mevzuata (eksik de olsa) karşın ülkemizde çoklu ayrımcılık yaşandığını söyleyebiliriz. Gerek zorla yerinden edilen Kürtlere gerekse Suriyelilerin karşılaştıkları davranışlara ayrımcılık şeklinde yorum getirilebilir. Benzer şekilde son dönem imzacı akademisyenlere ve genelge sonrası kamu çalışanlarına yönelik yaşanan sürgünler, cezai yaptırımlar,

işten atmalar siyasi ayrımcılığa en iyi örnek olarak verilebilir. Yine sendikal ayrımcılık Türkiye emek gündemini her zaman işgal etmiştir. Son yıllarda hızla yükselen üye sayısı ve işyerlerinde çalışma düzeni ile ilgili müdahaleler sık sık diğer sendikalar tarafından gündeme getirilen Memur Sen ve bağlı sendika (Sağlık Sen, Eğitim Bir-Sen gibi) siyasi ayrımcılığın neden olduğu sendika ayrımcılığına örnek olarak verilebilir.

Sonuç Olarak

İşçi sağlığı sınıfsaldır. Sınıfın yaşadığı tüm sorunlar işçi sağlığını da doğrudan etkiler. Öyle ki işyeri düzeyinde yaşanan birçok sağlık sorununun siyasal arka planının olduğu ve siyasal durumun ana belirleyici olduğunu gözden kaçırmamalıyız. İşçi sağlığı fabrika, atölye, işlikler içine sıkıştırılmış teknik bir uğraş olarak değil üretim ilişkileri- üretici güçlerle birlikte ele alınması gereken bir gerçekliktir (65). Bu perspektifle ele aldığımızda savaş, iç savaş ya da şiddet içermeyen çatışma ortamı işçi sağlığını doğrudan etkiler. Savaşın sürdüğü tüm coğrafyalarda militarizm çıplak bir biçimde insan sağlığını bozarken, militarist çalışma düzeni, hele bir de iç savaşla daha da militarize olmuş hali fabrikalarda, işliklerde, tarlalarda sömürünün emek yağmasına dönmesine aracılık eder. Çıplak şiddet daha görünmez hale gelse de şiddetin aynı zeminden beslendiğini rahatlıkla görebiliriz. Bu bağlamda işçi sağlığında yaşanan çok sayıda sorun sadece ayrımcılığa maruz kalanları, zorla yerinden edilenleri ve tüm ötekileri etkilemez, aynı ciddiyette olmasa da tüm işçi sınıfını olumsuz etkiler ve tüm sınıfın haklarının daha düşük düzeyde tutulmasına neden olur.

Kaynaklar

1. Zencir M. (2016) Barış, Aşiti. Sendika ve Yaşam Dergisi,3: 4-6.
2. Toker.NK, "Disiplin ve Güvenlik Düzeni Militarizm ve Milliyetçilik", Mesleki sağlık vce Güvenlik Dergisi 2006; 27;2 -6
3. SIPRI (2014) Trends in worldmilitaryexpenditure, 2014, ed: Sam Perlo-Freeman, AudeFleurant, Pieter D. WezemanandSiemon T. Wezeman, SIPRI FactSheet, April 2015.
4. Özkan A. (2016) Suriye Savaşı'nın en kazançlı beşlisi, ABD'nin en büyük beş harp sanayi şirketi!<http://t24.com.tr/yazarlar/akdogan-ozkan/suriye-savasinin-en-kazancli-beslisi-abdnin-en-buyuk-bes-harp-sanayi-sirketi,13937>, erişim tarihi: 22 Şubat 2016

5. Levy B, Sidel VW. (2003) War&PublicHealth in theTwenty-First Century, New EnglandJournal of PublicPolicy, 19 (1): 167-178
6. Grundy J, Biggs BA, Annear P, Mihrshahi S. (2008) A Conceptual Framework ForPublicHealthAnalysis Of WarAndDefencePolicy, International Journal of PeaceStudies, 13 (2): 87-99.
7. Hobsbawm E. (2012) Kısa 20.Yüzyıl Tarihi, 1914-1991 Aşırıliklar Çağı. Everest Yayınları, Altıncı basım, ISBN 978-975-289-333-7, İstanbul ;s; 58 -59
8. Hobsbawm E. (2012) Kısa 20.Yüzyıl Tarihi, 1914-1991 Aşırıliklar Çağı. Everest Yayınları, Altıncı basım, ISBN 978-975-289-333-7, İstanbul ; s ; 63
9. Hobsbawm E. (2010) İmparatorluklar Çağı (1875-1914). Dost Kitabevi Yayınları, Dördüncü basım, ISBN 978-975-7501-70-1, Ankara;s ;353
10. Hobsbawm E. (2012) Kısa 20.Yüzyıl Tarihi, 1914-1991 Aşırıliklar Çağı. Everest Yayınları, Altıncı basım, ISBN 978-975-289-333-7, İstanbul;s; 69 -70
11. ILO (2016) ILO'nun Tarihçesi. [http://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_372874/lang—tr/index.htm](http://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_372874/lang-tr/index.htm), erişim tarihi: 9 Mayıs 2016
12. ILO (2003a) Jobsafterwar-A criticalchallenge in thepeaceandreconstructionpuzzle. Ed: Date-Bah E, InternationalLabourOfficeGeneva, s:1-29.
13. ILO (2010) ILO's Role in ConflictandDisasterSettings: Guidesand Toolkit / International Labour Office, ILO ProgrammeforCrisisResponseandReconstruction (ILO/CRISIS). – Geneva.
14. ConflictBarometer, (2014)TheHeidelbergInstituteefor International ConflictResearch.
15. Peterson T, Wallenstein P. (2015) Armedconflict, 1946-2014, Journal of PeaceResearch, 52 (4): 536-50.
16. Akça İ. (2016) Türkiye'de 2000'ler: Güvenlik Merkezli Siyasetin ve Siyasal Güvencesizliğin Devamlılığı. <http://baslangicdergi.org/turkiyede-2000ler-guvenlik-merkezli-siyasetin-ve-siyasal-guvenesizligin-devamliligi/erişim tarihi: 12 Mart 2016>.
17. ILO (2003a) Jobsafterwar-A criticalchallenge in thepeaceandreconstructionpuzzle. Ed: Date-Bah E, International Labour Office Geneva,
18. Atasü-Topçuoğlu F. (2016) Göç ve Sermaye İlişkisi ve Türkiye'de Göçmen Çocuk Emeği. DİSKAR, sayı:4, s: 116-125.
19. Şahin Ç. (2015) Türkiye'de Göçmen İşçiler Sorunu.
20. Ulukan Çiğerci N. (2015) Kapitalizmin Denizinde Boğulanlar: Göçmenler Ve Göç Politikaları. DİSKAR, sayı: 4, s: 30-39.
21. Tarlan KV. (2015) Savaş, Göç, Sınıf: Emeğin Göçü. Birikim Dergisi, 12: 53-62.
22. Akpınar T. (2009) Türkiye'ye Yönelik Düzensiz Göçler ve Göçmenlerin İnşaat Sektöründe Enformel İstihdamı. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Ankara, 2009.
23. Akkuzu İ. (2015) Göç ve Kapitalizm. DİSKAR, sayı:4, s: 20-29.
24. Dağlı K. (2007) Göçmen İşçiler: "Kullanılıp Atılabilir İnsanlar". Marksist Tutum Dergisi, No:29, http://marksist.net/kerem_dagli/gocmen_isciler_kullanilip_atilabilir_insanlar.htm, erişim tarihi: 1 Ağustos 2016.
25. Bilgin E. (2016) Savaş koşullarında işçi haklarına saldırı: Esnek istihdama yasal güvence sağlamak, <http://sendika10.org/2016/02/savas-kosullarinda-isci-haklarina-saldiri-esnek-istihdama-yasal-guvence-saglamak-erhan-bilgin/>: erişim tarihi: 11 Şubat 2016
26. Ata Soyer Sağlık ve Politika Okulu (2013) Ata Soyer Sağlık ve Politika Okulu İşçi Sağlığı Tartışmaları... TTB-Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, Temmuz-Aralık 2013, s: 63-77.
27. Özbudun.S. (2012) Neo-liberal Türkiye'nin "en alttakiler": İşçi sınıfı Kürtleşirken, <http://alternatifsiyaset.net/2012/12/06/sibel-ozbudun-neo-liberal-turkiyenin-en-alttakileri-isci-sinifi-kurtlesirken/>.
28. Man F. (2015) Modernlik ve Yabancılar: Bir 'Günah Keçisi' Kategorisi Olarak Emek Piyasasındaki Suriyeli Göçmenler Örneği, VII. Sosyal İnsan Hakları Uluslararası Sempozyumu.
29. Harvey, D. (2004) Yeni Emperyalizm, Everest, İstanbul, 2004.
30. Demirel T. (2012) İşçi sınıfı, "Kürtleşmesi" ve "Ulusal İstihdam Stratejisi", Newroz, Yıl:6, No:213, 22 Haziran 2012.
31. Benlisoy F. (2011) Emekçiler ve Kürtler ya da "İşçi Sınıfı Kürtleşti" mi?, Yeniyoil Dergisi, Güz 2011, <http://siyahaber3.org/emekciler-ve-kurtler-ya-da-isci-sinifi-kurtlesti-mi-foti-benlisoy>, erişim tarihi: 26 Temmuz 201
32. Alpman SP. (2016) Esmer Yakalılar. Kent-Sınıf-Kimlik ve Kürt Emeği. İletişim yayınları, 1.baskı, 2016, İstanbul ; s;346- 347
33. Kurban D, Yüksek HD, Çelik AB, Ünal T, Aker T. (2006) Zorunlu Göç ile Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası, İstanbul, TESEV.
34. Tuzla Araştırma Grubu (2009) Türkiye'de Neo-liberalizm, Kürt Meselesi ve Tuzla Tersaneler Bölgesi. Toplum ve Kuram, Kitap dizisi, sayı 1, Mayıs 2009, s: 119-188.
35. ORSAM (2015) Suriyeli Mültecilerin Türkiye'ye Ekonomik Etkileri: Sentetik Bir Modelleme, No. 196, Ankara: ORSAM, aktaran: Man F. (2015) Modernlik ve Yabancılar: Bir 'Günah Keçisi' Kategorisi Olarak Emek Piyasasındaki Suriyeli Göçmenler Örneği, VII. Sosyal İnsan Hakları Uluslararası Sempozyumu
36. Aslan A. (2012) Kürt Coğrafyası'nda Kapitalizm, <http://www.jiyan.org/2012/04/13/kurt-cografyasinda-kapitalizm>, Erişim tarihi: 29 Temmuz 2016
37. Çınar S. (2014) Öteki "Proleterya" De-proletarizasyon ve Mevsimlik Tarım İşçileri. Nota yayınları, 1.baskı, 2014, Ankara ; s ; 11
38. Küçükırca (2012) Etnisite, Toplumsal Cinsiyet ve Sınıf Ekseninde Mevsimlik Kürt Tarım İşçileri, Toplum ve Kuram, 6-7: 197-218.
39. Çınar S. (2014) Öteki "Proleterya" De-proletarizasyon ve Mevsimlik Tarım İşçileri. Nota yayınları, 1.baskı, 2014, Ankara
40. Koç F. (2015) 1985-1995 Kürt Göçü ve Türkiye'nin BüyükProleterleşirmeSüreci.DİSKAR, sayı:4,s:74-85.

41. Uğraş N. (2014). Kamu Emekçileri Hareketi ve Kürt Emekçiler. Emek ve Toplum Yazıları, Ocak 2014.
42. Oral M. (2016) Üniversiteden ilk atılmalar başladı... Odabaşı kovuldu. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/469984/Universiteden_ilk_atilmalar_basladi..._Odabasi_kovuldu.html, erişim tarihi: 25 Ocak 2016
43. KESK (2016) 17 Şubat Ankara Katliamı ve Başbakanlık Genelgesine İlişkin Açıklamamız! http://www.kesk.org.tr/2016/02/18/17-subat-ankara-katliami-ve-basbakanlik-genelgesine-iliskin-aciklamamiz/erişim_tarihi: 9 Mayıs 2016
44. Kaplan E. (2016) YÖK'edisiplinsopası. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/555751/YOK_e-disiplin_sopasi.html, erişim tarihi: 22 Haziran 2016
45. Cumhuriyet gazetesi (2016) Linc girişimi Füsün Demirel'i işinden etti. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kultur-sanat/497999/Linc_girisimi_Fusun_Demirel_i_isinden_etti.html, erişim tarihi: 15 Mart 2016
46. Yerlikaya H. (2016) Savaşın Yıkıcı Sonuçlarına Karşı Barış Mücadelesi ve Sağlıkçılar. Sendika ve Yaşam Dergisi, 3: 14-15.
47. TTB-SES (2016) Sokağa Çıkma Yasağı Sonrasında Cizre'de Sağlık Açısından Durum Raporu. http://www.ttb.org.tr/images/stories/haberler/file/cizre_rapor.pdf, erişim tarihi: 7 Mayıs 2016
48. Del Carpio XV., Wagner M. (2015) The Impact of Syrian Refugees on the Turkish Labor Market. Policy Research Working Paper 7402, World Bank Group, Social Protection and Labor Global Practice Group, August 2015
49. Durmuş M. (2016) Suriyeli mülteciler sorununa neo liberal çözüm (!). <http://siyahaber3.org/suriyeli-multeciler-sorununa-neo-liberal-cozum>, erişim tarihi 13 Temmuz 2016
50. Özbek S. (2011). Kapitalizm neden ırkçılığa ihtiyaç duyar? <http://arsiv.marksist.org/teori/irkclk-milliyetcilik/3587-kapitalizm-neden-irkciliga-ihtiyac-duyar>, Erişim tarihi: 25 Temmuz 2016
51. Balta E. (2016) Güvensizlik, Mültecilik. Saha, Helsinki Yurttaşlar Derneği yayını, 2: 3-5.
52. Erdoğan, Murat (2014) *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum Araştırması*, Kasım 2014, Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi. Aktaran: Man F. (2015) Modernlik ve Yabancılar: Bir 'Günah Keçisi' Kategorisi Olarak Emek Piyasasındaki Suriyeli Göçmenler Örneği, VII. Sosyal İnsan Hakları Uluslararası Sempozyumu
53. Akdağ Y. (2016) ırkçılık, Şovenizm ve Milliyetçilik Üzerine Birkaç Söz, <http://ozgurlukdunyasi.org/arsiv/43-sayi-221/329-irkcilik-sovenizm-ve-milliyetcilik-uzerine-birkac-soz>; erişim tarihi: 3 Mayıs 2016
54. Koç F. (2010) İşçi sınıfı hareketi, yeniden kardeşleşme sürecinin motoru olabilir mi? Sendika.org, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=31247, erişim tarihi: 28 Temmuz 2016
55. Kurtulmuş MM. (2015) Sendikalar ve Göçmen İşçiler. DİSKAR, sayı:4, s: 40-53.
56. Çelik (2014). Milli güvenlik varsa grev yok. <http://www.kristalis.org.tr/yeni/?p=12789>, erişim tarihi: 9 Mayıs 2016.
57. Evrensel (2015) Metal grevi de yasaklandı! <https://www.evrensel.net/haber/103374/metal-grevi-de-yasaklandi>. Erişim tarihi: 1 Şubat 2016
58. Diken (2015) AYM'den kritik karar: 'Milli güvenlik' gerekçesiyle grev telemek hak ihlali. <http://www.diken.com.tr/aymden-sisecam-iscilerine-destek-milli-guvenlik-bahanesiyle-grev-ertelenmesi-hak-ihlali/>, erişim tarihi: 9 Mayıs 2016.
59. Akarca G. (2011) Emek Yağması Yasal Cinayetler. TTB, Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, 40: 2-10.
60. Theobaud-Mony, A. (2013) İş cinayetlerine küresel yargılama- Sedat Yılmaz röportajı (Özgür Gündem) <http://sendika10.org/2013/12/annie-thebaud-mony-is-cinayetlerine-kuresel-yargilama-sedat-yilmaz-roportaji-ozgur-gundem/>; erişim tarihi: 24 Ağustos 2016
61. Theobaud-Mony A. (2012) Çalışmak Sağlığa Zararlıdır, Ayrintı yayınevi, 1. basım, İstanbul, 2012
62. İŞİG Meclisi (2016). İŞİG Meclisi (2016). 2015 Yılında En Az 1730 İşçi Yaşamını Yitirdi. http://www.guvenlialisma.org/index.php?option=com_content&view=article&id=16851:2015-yilinda-en-az-1730-isci-yasamini-yitirdi&catid=149:is-cinayetleri-raporlari&Itemid=236
63. Demiral Y, Demir E. (2016). Olgü Sunumu: Sığınmacılarda Çocuk İşçiliği. İçinde: Savaş Göç ve Sağlık, TTB Yayınları, S:44-45.
64. İŞİG Meclisi (Temmuz 2016) 2016 yılının ilk altı ayında en az 58 göçmen işçi yaşamını yitirdi... http://www.guvenlialisma.org/index.php?option=com_content&view=article&id=17633:2016-yilinin-ilk-alti-ayinda-en-az-58-gocmen-isci-yasamini-yitirdi&catid=154:gocmen-isciler&Itemid=244, erişim tarihi 4 Ağustos 2016
65. Koşar L. (2013) İşçi sağlığı ve güvenliği sistem analizi meselesidir. http://alternatifsiyaset.net/2013/01/16/dr-levent-kosar-isci-sagligi-ve-guvenligi-sistem-analizi-meselesidir/erişim_tarihi: 18 Ağustos 2016
66. ILO (2007) Equality at work: Tackling the challenges. International Labour Conference 96th Session 2007, Report I (B), International Labour Office Geneva.
67. ILO (2003b): *Time forequality at work*, Global Report under the follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work, Report I (B), International Labour Conference, 91st Session, Geneva, 2003.
68. ILO (2011) Equality at work: The continuing challenge. International Labour Conference 100th Session 2011, Report I (B), International Labour Office Geneva.
69. Karan U. (2007) Türk Hukukunda Ayrımcılık Yasağı Ve Türk Ceza Kanunu'nun 122. Maddesinin Uygulanabilirliği. TTB Dergisi, 73: 146-173.
70. Doğan G. (2014) Ayrımcılık Tazminatı- Sendikal Tazminat (Dayandıkları Esaslar ve Farklılıkları), Ankara Barosu Dergisi, 1: 361-390.●